

К-14038
П 232484

МІНІСТЕРСТВО ВИЩОЇ І СЕРЕДНЬОЇ СПЕЦІАЛЬНОЇ ОСВІТИ УРСР

**В І С Н И К
ХАРКІВСЬКОГО
УНІВЕРСИТЕТУ**

№ 16

СЕРІЯ—ІСТОРІЯ КПРС

ВИПУСК 3

ВИДАВНИЦТВО ХАРКІВСЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ

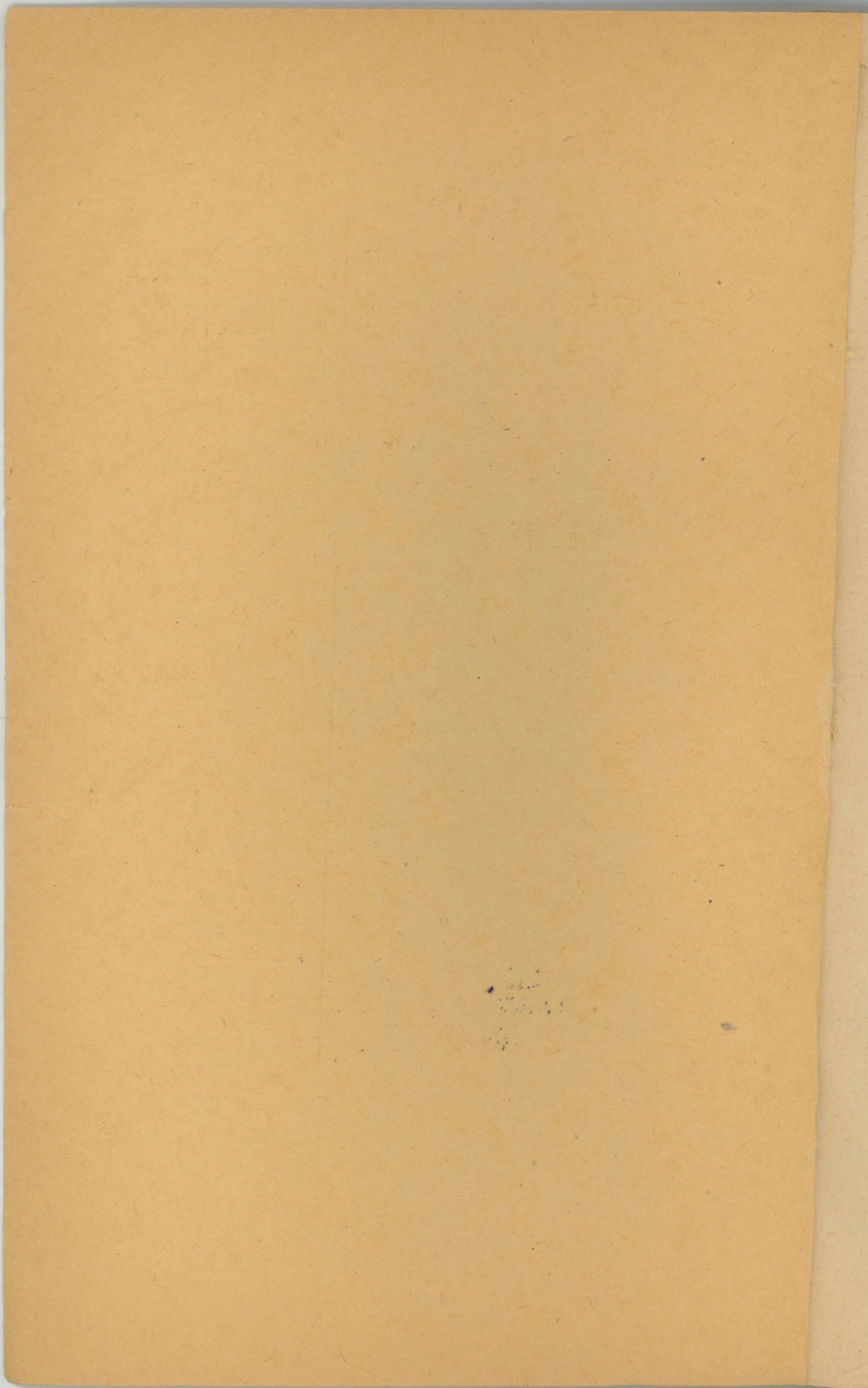
Ціна 75 коп

V.N. Karazin Kharkiv National University

00271541

0

В І С Н И К
ХАРКІВСЬКОГО
УНІВЕРСИТЕТУ

№ 16

СЕРІЯ — ІСТОРІЯ КПРС

ВИПУСК 3

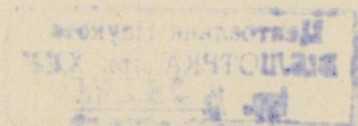

ВИДАВНИЦТВО
ХАРКІВСЬКОГО ОРДЕНА ТРУДОВОГО ЧЕРВОНОГО ПРАПОРА
ДЕРЖАВНОГО УНІВЕРСИТЕТУ імені О. М. ГОРЬКОГО
Харків 1966

ЗКП(С2)1
X21

Редакційна колегія:

проф. *О. О. Воскресенський* (відповідальний редактор),
доц. *П. М. Фатєєв*, доц. *Ю. М. Бадіян* (відповідальний секретар).

ЯК БУЛА ЗАСНОВАНА ГАЗЕТА ХАРКІВСЬКИХ БІЛЬШОВИКІВ «ПРОЛЕТАРИЙ»

(Березень 1917 р.)

Б. І. Остапенко

В арсеналі засобів, якими користується Комуністична партія в боротьбі за маси, важливе місце посідає більшовицька преса, яка завжди була і залишається не тільки колективним пропагандистом і колективним агітатором, а й колективним організатором¹.

Однією з найяскравіших сторінок в історії більшовицької преси є її діяльність у період боротьби за перемогу Жовтня.

Поряд з центральною партійною пресою велику роль у мобілізації трудящих мас Росії на боротьбу за перемогу соціалістичної революції відіграли місцеві більшовицькі газети, серед яких слід назвати газету харківських більшовиків «Пролетарий»².

«Харківські пролетарі, — писав про цю газету Центральний орган партії, — з першого дня революції групуються навколо Харківського комітету РСДРП(б), що видає свій орган «Пролетарий», який має великий вплив і дуже поширений»³.

Виникненню харківського «Пролетария» та його першим крокам і присвячується ця стаття.

Вісті про Лютневу революцію в столиці з блискавичною швидкістю прокотилися по всій Росії. Другого ж дня про події в Петрограді дізналися в Харкові. Це сталося завдяки відозві, яку випустила група харківських більшовиків. Відозва закликала трудящих міста наслідувати приклад петроградських робітників.

Напередодні Лютневої революції харківську більшовицьку організацію значно послабили попередні арешти. Багатьох заарештованих більшовиків було звільнено 3 березня⁴ під час грандіозної демонстрації харківського пролетаріату. В ніч з 3 на 4 березня відбулися перші легальні збори харківських більшовиків. Збори обговорили питання про поточний момент, про політичний вплив більшовиків у Радах, про бойові дружини на підприємствах та обрали Харківський комітет РСДРП(б) у складі 11 чоловік.

«Порядок денний і питання, що обговорювалися на цих... зборах, надзвичайно характеристичні для цієї політичної дозрілості, якої Хар-

¹ Див. В. І. Ленін. Твори, т. 5, стор. 10.

² «Пролетарий» — орган ЦК РСДРП(б) виходив у березні—жовтні 1917 р., вийшло 135 номерів.

³ «Рабочий путь», № 1, 3 вересня 1917 р.

⁴ Всі дати в статті подаються за старим стилем.

ківська більшовицька організація в цілому до моменту Лютневої революції уже досягла»¹, — згадує обраний на цих зборах головою Харківського комітету О. В. Ємельянов (А. Сурик).

Харківські більшовики розуміли, що попереду їх чекає вперта й тривала боротьба за зміцнення організації, за поширення її впливу на 35-тисячний загін харківського пролетаріату. Але для того, щоб проводити систематичну, повсякденну роботу в масах, потрібна була своя, більшовицька газета.

«Головне тепер — преса, організація робітників у революційну с.-д. партію»² — підкреслював В. І. Ленін.

Це добре розуміли і харківські більшовики. «Беручи на увагу нашу відносну організаційну кваліфікацію цього першого періоду, — пише А. Сурик, — брак агітаторських і пропагандистських сил, не досить міцний зв'язок із заводами і фабриками, і особливо слабкий зв'язок з солдатськими масами, і, як наслідок цього, зовсім незначне представництво членів нашої партії в Радах робітничих і солдатських депутатів, ми досить добре бачили, що наша газета прислужиться нам на шляху завоювання цих мас»³.

Виходячи з цього, збори доручили новообраному комітетові до 10 березня створити свій друкований орган⁴.

Члени комітету «довго бились над вирішенням практичної сторони видання газети, ...але незважаючи на великі труднощі, була намічена редакційна колегія, доручили деяким товаришам написати статті»⁵.

До першої редколегії «Пролетарія», або редакційної комісії, як її тоді називали, ввійшли товариші О. В. Ємельянов (Сурик) — голова, Брегер (Аронштам Лазар) та М. Безчетвертний — члени комісії. Щоправда, у цьому складі редколегія проіснувала щось із місяць. У зв'язку з переходом на опортуністичні позиції «революційного оборонства» деяких співробітників редакції, в тому числі й Безчетвертного, Харківський комітет у квітні переобрав редколегію. Головою комісії було знову обрано Сурика, членами — Р. Азарх, Е. Лугановського (Портігейс) та Ф. Судика.

Харківські більшовики змушені були поспішати з виданням «Пролетарія», бо вже з перших днів березня почали виходити газети їхніх ідейних супротивників — меншовиків та есерів. Енергійні дії більшовиків сприяли подоланню перших труднощів на шляху створення газети. Серед робітників (і в першу чергу — серед членів харківської більшовицької організації) були зібрані необхідні кошти. Знайдено було на-решті й друкарню, власник якої В. Шнеберг, хоча й на кабальних умовах, згодився друкувати газету.

10 березня, точно в призначений зборами строк, вийшов перший номер газети харківських більшовиків «Пролетарій».

Випущений з великими труднощами, орган Харківського комітету РСДРП(б) мав більш ніж скромний вигляд. Та це й не дивно, бо, як свідчать редактор «Пролетарія» А. Сурик⁶ та один з перших його співробітників Д. Ерде⁷, в редакції не було жодної людини, яка б зналася

¹ А. В. Ємельянов — Сурик. Харківські більшовики у Лютневій і Жовтневій революціях. «Літопис революції», 1932, № 3—4, стор. 209.

² В. І. Ленін. Твори, т. 35, стор. 238.

³ А. В. Ємельянов — Сурик. Згадана стаття, стор. 219.

⁴ «Пролетарій», № 2, 14 березня 1917 р.

⁵ Архів Харківського обкому КП України, (далі ПАХО), ф. 10, оп. 1, од. зб. 898, арк. 1.

⁶ А. В. Ємельянов — Сурик. Згадана стаття, стор. 218, 220.

⁷ Д. І. Эрде. Харьковский «Пролетарий». «Харьков в 1917 году». Сборник воспоминаний, Харьковский облиздат, 1957, стор. 133.

на газетній справі. Тому «Пролетарий» часто виходив з друкарськими помилками, не хитро зверстаний, до того ж через обмеженість коштів ще й на «кольоровому папері низької якості»¹.

Але незважаючи на це, тираж газети з кожним днем збільшувався, симпатії робітників до неї зростали².

У перші тижні через значні матеріально-технічні труднощі редакції не вдалося організувати регулярний випуск «Пролетария». Але вже з кінця березня газета стає щоденною. Весь час вона виходить на чотирьох сторінках.

Тираж газети спочатку досягав 10 тис. примірників³, але після того як почала виходити більшовицька газета в Луганську, він зменшився до 5 тисяч⁴. Харківський «Пролетарий» з першого свого номера почав проводити ленінську лінію на розгортання соціалістичної революції.

Цієї лінії (з деякими відхиленнями в окремих тактичних питаннях у перші тижні революції) газета дотримувалась й надалі. З кожним днем редакція «Пролетария» набувала досвіду, міцніла, поповнювалась свіжими силами. У перші ж дні навколо газети утворилась група найбільш активних і постійних її співробітників, «що були самі і завідуючі відділами, і кореспонденти, коректори і водночас розповсюджувачі газети»⁵.

Більшість їх становили робітники, бо, як пише Д. Ерде, «Пролетарий» був справжньою робітничою газетою, а не тільки газетою для робітників. Робітничі автори були його кістяком, душею»⁶.

Активними співробітниками газети були А. Сурик — її відповідальний редактор, В. Заборенко — секретар редакції, Д. Райхштейн (Д. Ерде), який змінив Заборенка на цій посаді, М. Тевелєв, Р. Азарх, П. Рижов (П. Рабочий), Папков. Теплими словами згадує Д. І. Ерде відомих харківських більшовиків Ю. Д. Тінякова та С. І. Покко⁷, які хоч і не брали безпосередньої участі в газетній роботі, але багато зробили для «Пролетария».

Виступав на сторінках газети й депутат ІV Державної думи М. К. Муранов. «Пролетарий» надрукував ряд його статей, широко висвітлював численні виступи депутата-більшовика на партійних та робітничих зборах.

Редакція «Пролетария» зробила спробу залучити до роботи в газеті відомих партійних літераторів, що жили за межами Харкова.

Після виходу перших же номерів газети, згадує А. Сурик, про неї дізнався товариш Ольмінський, який надіслав до редакції листа з рядом порад та обіцяв співробітничати в газеті. Це була перша допомога, яку «Пролетарий» одержав іззовні⁸.

Під час Квітневої конференції А. Сурик, якого було обрано делегатом на неї, одержав цінні поради щодо видання газети від таких досвідчених пропагандистів і літераторів нашої партії як А. Коллонтай та Є. Бош.

Більшість же відомих партійних публіцистів через завантаженість роботою не змогла подати «Пролетарію» істотної допомоги. Проте де-

¹ ПАХО, ф. 10, оп. 1, од. зб. 223, арк. 2.

² Там же, од. зб. 898, арк. 1.

³ VI съезд РСДРП(б). Протоколы, 1958, стор. 52.

⁴ Там же, стор. 148, 356.

⁵ А. В. Емельянов — Сурик. Згадана стаття, стор. 219.

⁶ Д. Эрде. Харьковский «Пролетарий», стор. 133.

⁷ Там же, стор. 134.

⁸ Див. А. В. Емельянов — Сурик. Згадана стаття, стор. 220.

які з них дали згоду на те, щоб газета називала їхні прізвища у списку своїх авторів. Серед співробітників «Пролетария» вказувались такі, як В. І. Ленін, Я. М. Свердлов, Бонч-Бруевич, М. С. Ольмінський, А. Коллонгай, М. Муранов, В. Невський, В. Ногін, Е. Розмірович, Р. Раскольников та інші¹.

Незважаючи на всі труднощі і перешкоди, з якими було пов'язано видання «Пролетария», газета харківських більшовиків «завойовувала все більшу популярність. Робітники охоче купували її»².

Вихід «Пролетария» тепло вітала більшовицька «Правда», яка дала йому високу оцінку. Говорячи про перший номер «Пролетария», «Правда» вказувала, що «в цілому номер зроблений цікаво і, головне, настільки популярно, що кожен робітник, який навіть уперше взявся за газету, зрозуміє в ній все... Шлемо привіт дорогому собратові...»³.

Ставлячи з своєю метою пропаганду серед трудящих більшовицьких ідей, газета багато уваги приділяла публікації статей В. І. Леніна, партійних документів. За період свого існування «Пролетарий» опублікував понад 70 ленінських статей⁴, таких, як «Листи з далека», «Перший етап першої революції», «Квітневі тези», «До лозунгів», «Уроки революції» та багато інших.

Поряд з найважливішими партійними документами, такими, як Маніфест ЦК «До всіх громадян Росії», рішення Квітневої конференції та Шостого з'їзду РСДРП(б), «Пролетарий» передруковував з «Правди» також найцікавіші матеріали — політичні коментарі, статті видатних діячів партії.

Ще в перші тижні революції в редакційній замітці «Партійна література» «Правда» рекомендувала провінціальним газетам ширше вдаватися до передрукування статей з інших партійних газет⁵. Цією рекомендацією «Пролетарий» скористався у повній мірі. Матеріали, які редакція одержувала в порядку обміну, вміщувались в газеті під заголовками: «Про що пишуть більшовики», «Більшовики про події».

Взагалі слід зазначити, що з перших же номерів у «Пролетарии» з'являється декілька розділів (рубрик), які лише з деякими змінами у назвах зберігаються до останнього номера. Це такі розділи, як «Російська Соціал-Демократична робітничка партія», де вміщувались найважливіші партійні документи та матеріали ЦК партії; «Життя партії» та «Оголошення і постанови», де висвітлювалась діяльність харківських більшовиків. У таких розділах, як «Хроніка робітничого руху в Харкові», «Професійний та кооперативний рух», «Робітниче життя» подавалась інформація про революційні дії трудящих Харкова, Донбасу. Революційна боротьба трудящих міста і села знаходила своє відображення також і в розділах «Наш край», «У провінції», «З області».

Відділ «Солдатське життя» («Військове життя») висвітлював роботу армійських більшовиків, життя солдатів та червоногвардійців.

Інформація по країні та з-за кордону йшла під рубриками «Телеграми», «Хроніка», «На фронті», «За кордоном».

У багатьох номерах «Пролетарий» подавав також критичний ог-

¹ «Пролетарий», № 37, 7 травня 1917 р.

² ПАХО, ф. 10, оп. 1, од. зб. 223, акр. 1.

³ «Правда», № 11, 17 березня 1917 р.

⁴ Див. М. Ф. Дмитрієнко. Публікація творів В. І. Леніна в більшовицьких газетах України (березень 1917 р. — лютий 1918 р.) «Український історичний журнал», № 4, 1966, стор. 41—48.

П. М. Шморгун. Ще раз про публікацію праць В. І. Леніна в більшовицьких газетах України. «Український історичний журнал», № 7, 1966, стор. 101—102.

⁵ «Правда», № 6, 11 березня 1917 р.

ляд буржуазних та угодовських газет, з якими вів гостру непримиренну боротьбу.

«Пролетарий» проводив значну роботу по пропаганді політичних та наукових знань. Лише в березні-квітні на його сторінках були розміщені такі статті: «Про податки», «Загальне пряме, рівне й таємне...», «Тільки соціалізм звільнить жінку». В декількох номерах були надруковані популярні бесіди з політекономії під назвою «Чому вчить соціал-демократія». У двох номерах була надрукована стаття «Революція і горілка». Газета ставить також питання про те, «Чи потрібен президент в демократичній республіці...», про виховання пролетарських дітей («Пролетарські батьківські комітети»).

Поряд з публіцистикою та інформаційним матеріалом газета часто давала літературну сторінку. Тут друкувалися пісні, вірші революційного змісту. Так, уже в перших номерах «Пролетария» було надруковано тексти «Марсельези», «Похоронного маршу», вірш «Вісім годин» (з Бланшарда), «Робітник і солдат», «Пісня фабричних», «Концерт» А. Акоюна. Газета вміщувала також вірші місцевих авторів, таких, наприклад, як більшовики-залізничники О. Г. Скороход і О. К. Сербиченко.

Навіть перелік розділів газети та деяких питань, які вона порушувала на своїх сторінках, переконує в тому, що харківські більшовики докладали всіх зусиль, щоб зробити «Пролетарий» справжньою зброєю в боротьбі за перемогу соціалістичної революції.

Вузькі рамки статті не дають змоги детально зупинитися на недоліках у роботі «Пролетария», які мали місце особливо в перші місяці його існування. Слід зауважити, що недоліки ці пояснюються не тільки відсутністю у молодого колективу більшовицької газети досвіду роботи і політичного гарту.

В перші тижні свого існування «Пролетарий» припустив ряд помилок, які свідчать про те, що в деяких тактичних питаннях газета збивалася з ленінського курсу.

Так, наприклад, в одному з перших номерів без будь-яких коментарів було надруковано «Звернення колишніх каторжан»¹, автори якого закликали переосмислити характер війни, який нібито змінився після Лютневої революції.

Публікуючи в «Пролетарии» статтю В. І. Леніна «Про двовладдя», редакція супроводила її двома прямо протилежними зауваженнями, в одному з яких говориться про велике значення статей Леніна, а в другому (яке зробив лідер правоопортуністичної опозиції в Харківській більшовицькій організації Е. Лугановський без відома редакції), що редакція не згодна з деякими положеннями ленінської статті.

Нарешті, газета надрукувала на своїх сторінках напівменшовицьку спортуністичну «Платформу» Київського комітету РСДРП³, в якій відверто заперечувався ленінський курс на соціалістичну революцію.

Чим пояснити таку непослідовність редакції «Пролетария»?

Однією з причин було те, що «Пролетарий» першого періоду мав вигляд майже «вільної трибуни», з якої дозволялось говорити кожному, хто визнавав себе за більшовика, або вважав, що співчуває більшовизмові⁴.

Друга ж причина полягала в тому, що декілька співробітників редакції, такі як Безчетвертний, Борщевський, Мелік-Алаховердов, перейшли

¹ «Пролетарий», № 2, 14 березня 1917 р.

² «Пролетарий», № 20, 15 квітня 1917 р.

³ «Пролетарий», № 21, 16 квітня 1917 р.

⁴ А. В. Емельянов-Сурик. Згадана стаття, стор. 220.

на опортуністичні позиції «революційного оборонства». Після перевиборів редакції, що відбулися у квітні, туди замість Безчетвертного був введений Лугановський. А це, звичайно, не тільки не ліквідувало суперечки між членами редакції, а й ще більше їх загостило.

Однак, як уже вказувалося, всі ці незгоди характерні лише для початкового періоду діяльності газети. В цей період, як відомо, деякі помилки у проведенні тактичної лінії припускали й інші більшовицькі газети, в тому числі й «Правда», на яку рівнялась місцева більшовицька преса.

Приїзд В. І. Леніна, його Квітневі тези, рішення VII (Квітневої) конференції РСДРП(б) допомогли «Пролетарию» подолати всі перешкоди і стати справжнім бойовим помічником харківських більшовиків у справі мобілізації трудящих мас на боротьбу за перемогу соціалістичної революції.

БОРОТЬБА МЕТАЛІСТІВ ДОНЕЦЬКО-КРИВОРІЗЬКОГО БАСЕЙНУ ЗА КОЛЕКТИВНИЙ ДОГОВІР У 1917—1918 РОКАХ

С. І. Кущева

Велику роль у економічній боротьбі пролетаріату відіграє колективний договір — тимчасова угода робітників з підприємцями, яка гарантує певний мінімум прав і обов'язків обох сторін. Колективний договір виник у зв'язку з появою великих фабрик та заводів, на яких тисячі людей працювали в однакових умовах. Це привело до думки про необхідність укладення спільних договорів з підприємцями відносно умов та оплати праці. Робітничий клас відстоював свої права на подібні угоди в жорстокій страйковій боротьбі, керівництво якою поступово взяли в свої руки профспілкові організації. Пролетаріат вбачав у колективних договорах можливість послабити гніт підприємців, запобігти хоч на деякий час погіршанню умов праці.

Колективні договори набули широкого розповсюдження в країнах Західної Європи. В Росії до перемоги Лютневої буржуазно-демократичної революції не було укладено жодної колективної угоди. І тільки після її перемоги, коли бурхливими темпами розгорнулось будівництво профспілкових організацій, починається широкий рух за укладення колективних договорів.

Першими розробили і уклали колективні угоди металісти і друкарі Петрограда. Наслідуючи їх приклад, широкий рух за колективні договори розгорнули і робітники України. Цю боротьбу очолили профспілкові організації. Але ще й до цього часу вона майже не відображена в нашій літературі¹.

На основі архівних даних і документів та на матеріалах періодичної преси в статті зроблено спробу показати боротьбу металістів Донецько-Криворізького басейну за укладення колективного договору в 1917 та на початку 1918 року.

Думка про тарифну угоду з'явилася у харківських металістів одразу ж після перемоги Лютневої революції. Під час страйку чорноробів спілка «Металіст» приступила до її практичного здійснення. Це було досить важкою справою. У спілки не було досвіду складання тарифу. До того ж вона не бажала іти шляхом західноєвропейського пролетаріату, тобто добиватися укладення угод на окремих підприємствах, які

¹ Є тільки стаття про боротьбу за колективний договір металістів Петрограда (Див. «Матеріали по статистике труда», вып. 7 под ред. Г. Струмилина, М., 1919) та стаття Є. Осипова про спробу гірників Донбасу укласти договір). Є. Осипов. Горнорабочие и горнопромышленники в 1917 г. Сб. «Матеріали по истории профессионального движения в России», вып. IV, Изд-во ВЦСПС, М., 1925.

потім затверджувались організаціями робітників і підприємців. Наслідуючи приклад петроградських металістів, спілка поставила за мету розробити колективний договір виробничого характеру, який поширювався би на усіх робітників металообробної промисловості міста.

Встановлюючи тарифні ставки, Спілка металістів виходила з таких умов: 1) необхідного прожиткового мінімуму, 2) професійної майстерності, 3) складності праці і умов небезпечності виробництва¹. Таким чином, треба було встановити життєвий мінімум, провести облік, врахувати специфіку спеціальностей, ступінь складності праці, відмінності кваліфікації робітників однієї професії та ін. Цих даних профспілка не мала. Справа ускладнювалась тим, що треба було скасувати різкі відмінності в заробітній платі харківських металістів².

Для практичної роботи по укладанню колективної угоди на початку червня було створено тарифні комісії на заводах, секції по спеціальностям, центральна тарифна комісія при спілці «Металіст». Всі вони займалися розробкою мінімальних ставок по професіях³. Цю справу було закінчено на кінець липня 1917 року⁴.

Але оскільки спілка «Металіст» займалась не тільки цим, а й багатьма іншими питаннями, складання договору тривало до жовтня 1917 року. За прикладом харківських робітників металісти Катеринослава, Миколаєва, Херсона також почали складати колективні договори⁵.

18 жовтня в Харкові відбулося засідання делегатської наради спілки «Металіст», де було поставлено питання про колективний договір, ухвалено його основи та ставки робітників і вирішено 21 жовтня розпочати переговори з організацією промисловців — «Обсофазом»⁶. Налюкані страйковим рухом пролетаріату, підприємці змушені були розпочати переговори.

Була створена спеціальна узгоджувальна комісія, яка провела три засідання. Інтереси металістів послідовно захищали більшовики А. Плахотников, Ф. Судик, Д. Бітнер. Засідання показали, що підприємці не хочуть йти ні на які поступки. Особливих нападок з їхнього боку зазнала висунута спілкою пропозиція надати робітникам права контролю над виробництвом. Підприємці в категоричній формі вимагали «не допускати втручання робітників та їх організацій у технічний адміністративний бік діяльності заводів»⁷. Згоди не було досягнуто.

Під час переговорів спілка проводила велику роботу по ознайомленню пролетарів з проектом договору. Вона ухвалила організувати лекції в Робочому домі, зобов'язала заводські комітети регулярно влаштовувати збори на яких висвітлювався б хід переговорів⁸. Періодична преса вміщувала на своїх сторінках статті про значення колективних

¹ Центральний державний архів Жовтневої революції і соціалістичного будівництва УРСР (далі: ЦДАЖР УРСР), ф. 2699, оп. 2, спр. 6, арк. 29.

² Про це свідчить таблиця заробітку металістів на заводах міста; ЦДАЖР УРСР, ф. 2699, оп. 2, спр. 6, арк. 20—21.

³ Див. протоколи тарифних комісій. Державний архів Харківської області (далі: ДАХО), ф. Р-1010, оп. 2, спр. 10.

⁴ «Пролетарий» — орган Харківського комітету РСДРП(б), № 87, 22 липня 1917 р.

⁵ «Боротьба» — орган Катеринославської організації РСДРП (меншовиків), № 106, 23 вересня 1917 р.

⁶ ДАХО, ф. Р-1010, оп. 1, спр. 2, арк. 26.

⁷ ЦДАЖР УРСР, ф. 2699, оп. 2, спр. 4, арк. 6.

⁸ ДАХО, ф. Р-1010, оп. 2, спр. 2, арк. 28.

договорів у житті робітників¹. Місцеві організації спілки в свою чергу вимагали повідомляти їх про хід переговорів².

В цей же час обласне бюро, яке об'єднувало спілки металістів Харкова, Катеринослава, Кривого Рогу та інші спілки Донбасу, використовуючи досвід місцевих організацій, складало проект колективного договору для всієї області. Бюро неодноразово зверталось за допомогою до Тимчасового Центрального Комітету Всеросійської спілки металістів. Для допомоги обласному бюро були надіслані копії постанов петроградської розціночної комісії³.

З ініціативи обласного бюро питання про колективний договір було розглянуто на конференції металістів, що відбулась 4 жовтня в Харкові. Конференція ухвалила необхідність його складення⁴. Її рішення знайшли широкий відгук у пролетаріата області. Так, в Катеринославі робітники пічного та естампажного заводів на загальних зборах ухвалили рішення конференції і обіцяли енергійно підтримати боротьбу за тарифний договір, для чого вирішили зробити відрядження у страйковий фонд і добитися, щоб кожний робітник став членом спілки «Металіст»⁵.

Виконуючи постанову конференції, обласне бюро закінчило повністю проект колективної угоди і 25 жовтня представило її спілкам підприємств і окремо на кожному заводі. У зв'язку з цим Харківська спілка припинила переговори з «Обсофазом» і роз'яснила пролетаріатові необхідність спільної боротьби⁶. Металісти Донецько-Криворізького басейну схвалили вступ спілки на шлях активної боротьби з підприємцями⁷. Останні висловились проти будь-яких переговорів про колективні угоди⁸.

«Обсофаз» та «Заводосоюз» прислали своїх представників для ведення переговорів, а спілка металургів, незважаючи на вказівки Міністерства праці від 2 листопада про можливість укладення договорів⁹, не давала ніякої відповіді. Ця тактика була засуджена на нараді металістів від 17 листопада. Нарада вказала, що спілка металістів чекатиме остаточної відповіді до 3 грудня, після чого перейде до інших засобів боротьби за тарифну угоду¹⁰.

Перемога Великої Жовтневої соціалістичної революції змусила підприємців розпочати переговори. Але після декількох засідань погоджувальної комісії спілка металургів припинила їх, заявивши, що положення проекту «посягають на невід'ємні права підприємців і тим роблять договір неможливим»¹¹. Цю заяву було розглянуто на спільному засіданні обласного бюро з учасниками конференції і представниками обласного бюро службовців. Було прийнято рішення: «...перервати будь-які переговори з саботажниками та підприємцями...

Відмову спілки металургів ми розглядаємо як оголошення нещадної війни класу пролетарів Донецько-Криворізького басейну. Приймаю-

¹ Див. статтю більшовика М. Трубною «К чому нам тарифний колективний договір» у газ. «Известия Совета рабочих и солдатских депутатов», № 171, 24 жовтня 1917 р.

² ДАХО, ф. Р-1010, оп. 2, спр. 15, арк. 10, 19.

³ ЦДАЖР УРСР, ф. 2699, оп. 2, спр. 7, арк. 15.

⁴ Там же, ф. 2623, оп. 1, спр. 5, арк. 22.

⁵ «Наша боротьба» — орган Катеринославської організації РСДРП (м), № 27, 27 жовтня 1917 р.

⁶ ЦДАЖР УРСР, ф. 2605, оп. 3, спр. 606, арк. 295—297. Копія.

⁷ Наприклад, резолюція робітників заводу Гантке («Звезда» — орган Катеринославського комітету РСДРП (б), № 128, 3 листопада 1917 р.

⁸ Див. документи ЦДАЖР УРСР, ф. 102, оп. 1, спр. 1, арк. 39, 45.

⁹ ДАХО, ф. Р-893, спр. 9, арк. 218.

¹⁰ «Наша боротьба», № 34, 2 грудня 1917 р.

¹¹ ЦДАЖР УРСР, ф. 2699, оп. 2, спр. 7, арк. 34.

чи цей заклик, ми вимагаємо від Ради Народних Комісарів оголосити всі фабрики, заводи і т. п. державною власністю»¹.

Слід відзначити, що в історичних умовах, які склалися на той час, можна було чекати зриву переговорів підприємцями, які почували себе під захистом Центральної Ради та калединських полків. Крім того, робітничі організації припустили серйозної помилки: приділивши основну увагу договоріві, вони мало піклувались про встановлення робітничого контролю над виробництвом, що полегшило їм укладення договору. Не зовсім продуманою була тактика меншовицького обласного бюро. Замість рішучих дій воно обмежилось оголошенням проекту договору і безплідним листуванням із Спілкою металургів. Ця тактика бюро критикувалась більшовиками спілки металістів Катеринослава². Дальшу боротьбу за колективну угоду більшовики пов'язували з перемогою Радянської влади на Україні, про що свідчить лист Б. Магідова, написаний в цей час³. На цьому закінчується перший етап боротьби металістів за колективну угоду.

Другий етап розпочинається після встановлення Радянської влади на Україні, коли в республіці панували економічна розруха, дорожнеча, розвал виробництва. Для врятування промисловості потрібні були серйозні заходи. Одним з них був колективний договір, що повинен був регулювати взаємовідносини між робітниками і підприємцями, а також ряд інших питань. Партія більшовиків постійно роз'яснювала цю думку. У своїй доповіді на загальних зборах заводу «Гельферіх-Саде» більшовик Ф. Судик указував, що колективна угода необхідна не тільки для поліпшення становища робітників, але й для регулювання виробництва⁴.

Робітники вимагали негайно провести в життя тарифний договір, а в деяких місцях здійснювали це явочним порядком. Тому 3 січня 1918 р. правління катеринославської спілки «Металіст» прийняло рішення «Приступити до проведення колективного тарифного договору негайно, причому провадити його поряд із запровадженням контролю над виробництвом і регулюванням промисловості»⁵.

У цей період існувало три способи укладення договору. Перший — революційним шляхом. Його підтримували катеринославські більшовики. «Подібно тому, як контроль над виробництвом ...був встановлений проти бажання підприємців революційним шляхом, так само треба здійснити і колективний договір», — писала їхня газета. На таких позиціях стояв і катеринославський пролетаріат, про що свідчать загальні збори представників професійних спілок робітників і службовців, а також заводських комітетів, які відбулись 17 січня 1918 року⁶.

Другий шлях запропонувала харківська спілка «Металіст».

За її позицією робітнича влада повинна була декретувати введення договору. Ця позиція пояснювалась тим, що на цей час більшість підприємств міста знаходилась в руках робітників і тому не було потреби у будь-яких переговорах. Обласне бюро, яке складалося з меншовиків та есерів, вважало за доцільне укласти договір досягненням згоди з підприємцями. Воно відхиляло шлях революційного запровадження договору, побоюючись масових локаутів і протидії Центральної Ради та калединських полків. Другий шлях воно вважало нездійсненним, незва-

¹ ЦДАЖР УРСР, ф. 2699, оп. 2, спр. 5, арк. 27.

² Там же.

³ ДАХО, ф. Р-1010, оп. 2, спр. 15, арк. 20—25.

⁴ Там же, спр. 114, арк. 13.

⁵ ЦДАЖР УРСР, ф. 2699, оп. 3, спр. 61, арк. 2.

⁶ «Звезда», № 8, 12 січня; № 16, 21 січня 1918 р.

жаючи на схвалення і затвердження договору робітничо-селянським урядом (про що свідчила телеграма комісара праці Г. І. Петровського)¹. Свою точку зору вони мотивували тим, що Радянська влада тільки встановлювалась, і уряд не мав досить сил, щоб примусити підприємців підкоритися декрету. Після консультації з Обласною Радою народного господарства бюро прийшло до висновку, що заключення тарифу «...необхідно провадити шляхом укладення угоди з підприємцями, бо останній (тариф) не втрачав сили і при націоналізації виробництва»². Крім того, бюро вважало, що для власників дрібних і середніх підприємств (ці підприємства не підлягали націоналізації), колективна угода, прийнята шляхом переговорів і санкціонована їхніми організаціями, мала б більшу силу.

Обласне бюро зробило все можливе для того, щоб відновити переговори. В середині січня воно одержало від підприємців згоду на них. Була створена узгоджувальна комісія, яка розпочала роботу 19 січня 1918 року. Як і в перший період, підприємці затягували переговори. Довгий час їхня фракція не мала прав на укладення договору. Тільки 28 січня, після рішучої вимоги представників робітників, Спілка металургів дала згоду на ведення переговорів з тим, щоб остаточно підписала його рада спілки³. Але, не довіряючи підприємцям, представники робітників оголосили, що, коли переговори закінчаться безрезультатно, вони змушені будуть звернутися до Центрального Комітету Української Республіки з пропозицією декретувати договір⁴.

Переговори тривали дуже довго. Робітнича фракція відстоювала інтереси пролетаріату в жорсткій боротьбі. Підприємці не йшли ні на які поступки. Особливо жорстокі дебати викликала пропозиція делегації робітників укласти єдиний договір для робітників і службовців. Підприємці, прагнучи ослабити сили трудящих і одержавши санкцію «Со-металу» на укладання окремих угод з робітниками і службовцями⁵, в ультимативній формі заявили, що про спільний договір не може бути й мови.

Ще завятіше вони виступили проти контролю над виробництвом з боку робітників. Щоб не зривати переговорів, представники металістів пішли на поступки і заявили, що захоплення підприємств робітниками неприпустиме ні в якому разі⁶.

Довгий час не було вирішено питання про заробітну плату і строк її запровадження. Робітнича фракція вимагала встановити її з 25 жовтня, а підприємці — з часу укладення договору. Крім того, вони хотіли знищити привілеї, якими користувались робітники деяких підприємств, на що не погоджувалась робітнича фракція. Довгі дебати викликали пункти про жіночу та дитячу працю. Підприємці заперечували також включення в угоду умов найму та звільнення робітників тощо⁷.

Одночасно обласне бюро піклувалось про підготовку умов для здійснення договору на місцях. Воно рекомендувало організувати заводські розціночні комісії, підготувати матеріали по розбивці робітників на групи та категорії. Було створено інструкцію для заводських розціночних комісій, в якій роз'яснювався їхній склад, строки роботи,

¹ «Известия Совета рабочих и солдатских депутатов», Катеринослав, № 22, 28 січня 1918 р.

² ДАХО, ф. Р-1010, оп. 2, спр. 110, арк. 13.

³ ЦДАЖР УРСР, ф. 2699, оп. 3, спр. 9, арк. 34, 14.

⁴ Там же.

⁵ ЦДАЖР УРСР, ф. 102, оп. 1, спр. 8, арк. 35.

⁶ Там же, ф. 2699, оп. 3, спр. 9, арк. 45.

⁷ Там же, ф. 102, оп. 1, спр. 3, арк. 35.

завдання. Місцеві спілки готували все необхідне для практичного здійснення договору¹.

28 лютого, коли узгоджувальна комісія вже закінчувала свою роботу, у Харкові відбулась обласна конференція металістів. Член обласного бюро С. Файер розповів делегатам конференції про те, що не було досягнуто угоди в деяких питаннях про прийом і звільнення робітників, про строк введення договору та ін. Конференція постановила наполягати на невідкладному закінченні переговорів, добитися здійснення договору з 1 січня 1918 р., домогтися того, щоб він не погіршив житлових умов робітників, відстоювати прийом робітників на підприємства тільки за згодою спілки².

3 березня колективний договір металістів Донецько-Криворізького басейну був підписаний. Одночасно були затверджені правила внутрішнього розпорядку на підприємствах, розроблені таблиці тарифних ставок. Боротьба робітників закінчилась перемогою.

Перший колективний договір являв собою зразок творчості широких пролетарських мас. Він складався з 34 параграфів, які можна поділити на кілька розділів: загальні положення, робочий день, заробітна плата, прийом та звільнення робітників, умови праці та побуту. У загальних положеннях вказано умови, на яких було укладено договір, та строк його дії. Договір було укладено на 6 місяців, після чого його можна було продовжити³.

У розділі про робочий день записано, що для всіх робітників встановлюється 8-годинний робочий день з перервою на обід. В передсвяткові дні він скорочувався. В розділі про заробітну плату показано, на чому заснована виробка тарифу, як оплачується праця робітників-чоловіків, жінок, дітей, як треба розплатитися з ними на випадок зупинки виробництва⁴. Далі в договорі докладно викладено умови найму та звільнення робітників. У розділі про умови праці і побуту подаються параграфи про правила забезпечення робітників житлом: про санітарно-гігієнічні норми на заводах і фабриках, про забезпечення робітників інструментом і т. д.⁵ Але при укладенні договору довелося піти на значні поступки: погодитись на окремі договори для робітників і службовців, відмовитись від включення в нього статей про контроль над виробництвом, ввести тарифні ставки не з 25 жовтня, а тільки з 1 січня 1918 р. та ін.

Незважаючи на все це, колективний договір мав велике значення. Він був першою в країні угодою обласного масштабу. Договір сприяв поліпшенню умов життя та праці робітників, захищав їх від найжорсткіших форм експлуатації з боку капіталістів. Значним його досягненням було встановлення 8-годинного робочого дня, який до того часу на деяких заводах не був ще запроваджений. Укладення договору було пов'язано з жорстокою класовою боротьбою і сталося внаслідок утворення сприятливого для пролетаріату співвідношення класових сил. Тільки перемога Радянської влади на Україні зробила можливим здійснення цієї угоди. Відразу ж після того, як співвідношення сил змінилося на користь капіталістів в зв'язку з окупацією України німецькими загарбниками, підприємці почали порушувати договір, а пізніше зовсім відмовились від нього. Тільки страйковий рух пролетаріату примусив їх знову розпочати переговори про продовження угоди в листопаді 1918 року⁶.

¹ ДАХО, ф. Р-1010, оп. 2, спр. 110, арк. 6, 8.

² Там же, арк. 21.

³ ЦДАЖР УРСР, ф. 2699, оп. 2, спр. 22, арк. 1, 2.

⁴ Там же, арк. 4—6.

⁵ Там же, арк. 5.

⁶ ЦДАЖР УРСР ф. 2699 оп. 3, спр. 61, арк. 44.

БОРОТЬБА МЕТАЛІСТІВ ПІВДНЯ УКРАЇНИ ЗА КОЛЕКТИВНИЙ ДОГОВІР (ВЕРЕСЕНЬ 1917 — СІЧЕНЬ 1918 р.)**А. А. Богульський**

Робітничі організації російського пролетаріату в 1917 р. приділяли багато уваги боротьбі за укладення колективного договору. Робітничий клас розглядав його як засіб послаблення гніту, припинення сваволі хазяїв, захисту себе хоч на невеликий строк від погіршень умов праці і зниження заробітку. Боротьбу за укладення колективних договорів очолили профспілки.

Першими в історії російського робітничого руху бакинські робітники на початку 1905 р. примусили капіталістів укласти договір. Надалі боротьба за укладення колективних договорів розгорнулася після перемоги Лютневої революції.

У березні 1917 р. розробили і уклали тарифний договір друкарі Петрограда¹. За ними йшла Петроградська спілка робітників-металістів, яка 7 серпня 1917 року підписала договір з представниками Петроградського товариства заводчиків та фабрикантів². Наслідуючи приклад петроградських робітників, боротьбу за колективний договір розпочав пролетаріат України. Уже 22 квітня 1917 р. друкарі Харкова уклали тарифну угоду³. Наприкінці червня 1917 р. боротьбу за неї почали металісти Харкова. Велике значення для розвитку боротьби металістів за колективний договір мала I обласна конференція профспілок Донецько-Криворізького басейну (4—7 жовтня 1917 р. у Харкові), де розглядалося питання про колективний договір⁴.

На півдні України Одеською спілкою друкарів було розроблено й укладено колективний договір у червні 1917 р.⁵, а спілкою трудівників друкарської справи м. Миколаєва — в серпні⁶.

З другої половини вересня⁷ по січень 1918 р. активну боротьбу за колективний договір з підприємцями півдня Росії вела спілка металіс-

¹ Матеріали по статистике труда, вып. 7, под ред. Г. Струмилина, 1919, стор. 15.

² Рабочее движение в 1917 г. Сборник документов и материалов под ред. М. Н. Покровского и Я. А. Яковлева, М.—Л., 1926, стор. 200.

³ «Труд и воля» — издание Харьковского Совета крестьянских депутатов, Харьковского Совета учреждений мелкого кредита и товариществ потребительских обществ уезда, № 38, 23 червня 1917 р.

⁴ Центральний державний архів Жовтневої революції УРСР, ф. 2699, оп. 2, од. зб. 1, арк. 1.

⁵ «Печатное дело», № 10, 4 жовтня 1917 р., стор. 9, журнал Спілки робітників-друкарів, м. Петроград.

⁶ «Печатное дело», № 13, 8 грудня 1917 р., стор. 13.

⁷ «Южный рабочий», № 126, 17/30 вересня 1917 р.

тів Херсонської губернії, керована більшовиками Й. Склярюм, П. Старостіним та ін. Спілка об'єднувала понад 36 тис. металістів¹.

Всеросійська спілка металістів у зверненні до місцевих спілок закликала їх вжити необхідних заходів до нормування праці, регулювання виробництва і негайного проведення тарифу на всіх підприємствах. За основу схеми пропонувалося взяти Петроградський тариф².

Наслідуючи приклад петроградських металістів, у вересні 1917 р. губернська спілка металістів приступила до розробки єдиного тарифу й колективного договору для всієї Херсонської губернії.

Виробляючи тарифні ставки, металісти виходили з необхідного прожиткового мінімуму, професійної майстерності, точності робіт, складності праці, а також умов небезпечності виробництва³.

З метою залучення широкого профспілкового активу до роботи і більш детального вивчення положення на місцях правління профспілок металістів і страйкові комітети звернулися до металістів і заводських комітетів з анкетами про надання їм наявних матеріалів по виробці тарифу⁴.

У всі міста півдня України були направлені два члени правління. На місцях створювалися цехові, заводські й центральні розцінкові комісії. До їх складу увійшли робітники від кожної спеціальності, в тому числі і від чорноробів⁵. Проводилася велика робота по об'єднанню профспілок за виробничим принципом. Установлювався тісний контакт із фабзавкомами.

Велика підготовча робота дала можливість губернському правлінню металістів скликати в Одесі наприкінці жовтня 1917 р. губернську конференцію представників від заводських комітетів підприємств металоспінної промисловості, центральних Рад фабрично-заводських комітетів Одеси, Херсона, Єлисаветграда, а також губернської спілки металістів. На ній було розглянуто й ухвалено проект колективного договору⁶. Вироблений у початковій редакції губернською конференцією, він був розісланий на місця спілкам і фабзавкомам, де в нього вносилися доповнення й зміни⁷.

На губернській конференції металістів, що відбулася в Одесі на початку листопада, знов був розглянутий проект колективного договору. З метою проведення його в життя відділи на місцях орієнтувалися на енергійну організацію спілок, страйкових і спеціальних фондів для безробітних⁸.

На перших делегатських зборах губернської спілки металістів 25 листопада 1917 р. було остаточно схвалено проект колективного договору⁹.

За рішенням зборів 28 листопада 1917 р. договір було пред'явлено спілці промисловців півдня Росії «Сопроюгу»¹⁰.

¹ Державний архів Херсонської області (далі ДАХО), ф. Р-1735, оп. 1, од. зб. 3, арк. 40.

² Центральний державний архів Жовтневої революції СРСР, ф. 472, оп. 1, од. зб. 74, арк. 90.

³ Державний архів Миколаївської області (далі ДАМО), ф. 300, оп. 1, од. зб. 875, арк. 41, ДАХО, ф. Р-607, оп. 1, од. зб. 55, арк. 77.

⁴ ДАМО, ф. 300, оп. 1, од. зб. 819, арк. 56.

⁵ ДАМО, ф. Р-577, оп. 1, од. зб. 20, арк. 13.

⁶ «Известия Одесского Совета рабочих депутатов и представителей армии и флота, № 170, 29 жовтня (11 листопада) 1917 р.; «Южный рабочий», № 165, 2 (15) листопада, 1917 р.

⁷ ДАХО, ф. Р-1735, оп. 1, од. зб. 12, арк. 65.

⁸ Там же, од. зб. 18, арк. 65.

⁹ Там же, од. зб. 3, арк. 40.

¹⁰ «Проюг», № 1, 10 січня 1918 р.

Проект колективного договору став зразком творчості широких мас. Він складался з 44 параграфів. Основні розділи цього договору: загальні положення, оплата праці, нормування робочого часу, прийом і звільнення, умови праці й побуту робітників. У ньому були вимоги робітничого контролю, гарантованого мінімуму зарплати, 8-годинного робочого дня, оплачуваних відпусток. Договір був спрямований проти саботажу капіталістів. Він передбачав, що прийом і звільнення робітників провадиться тільки через профспілки за постановою заводських комітетів. Наприкінці колективного договору дається класифікація робітників по групах і категоріях з визначенням погодинної оплати¹.

Боротьба за здійснення цього договору проходила у складній політичній і економічній обстановці, яка була тоді на Україні. Перемога соціалістичної революції в центрі Росії дала могутній поштовх розвитку пролетарської революції по всій країні. Однак боротьба за Радянську владу на Україні затяглася і набула тривалого характеру. Українська національна контрреволюція разом з російськими і іноземними імперіалістами відчайдушно намагалася перешкодити перемозі соціалістичної революції. Центральна Рада розпускала Ради й фабзавкоми, жорстоко розправлялася з робітниками. У країні посилилася економічна розруха, безробіття, надзвичайно росла дорожнеча.

У боротьбі з робітниками власники заводів і фабрик консолідували свої сили. З цією метою створювалися об'єднання промисловців півдня Росії. Для здійснення єдиної тактики боротьби капіталістів проти робітничих організацій на зборах заводчиків Одеси в кінці серпня 1917 року була винесена резолюція, що вимагала ввести за прикладом Петрограда взаємну моральну й матеріальну відповідальність окремих фабрикантів, яка б гарантувала виконання загальних постанов².

Розгорнулася вперта і жорстока боротьба Спілки металістів за здійснення своїх вимог, яка набула яскраво вираженого політичного характеру. 3 грудня 1917 р об'єднані збори Одеської спілки металістів, Спілки моряків центральної Ради фабзавкомів, обговоривши питання про контрреволюційну політику Центральної Ради, що захищала інтереси буржуазії, прийняли ультимативну резолюцію, в якій говорилося: «...якщо Рада не припинить із зброєю здійснювати свою владу в місті і буде насильством нав'язувати свої націоналістичні тенденції..., то місцевий пролетаріат, як одна людина, стане на захист своїх класових прав...³».

Тарифна кампанія втягувала нових робітників і сприяла кількісному зростанню Спілки металістів. Якщо у вересні вона налічувала понад 36 тисяч⁴, то в грудні 1917 року — близько 60 тисяч⁵.

З'їзд власників металообробної промисловості Херсонської губернії, що відбувся в Одесі 19 грудня 1917 року, відхилив вимогу про укладення колективного договору⁶. У зв'язку з такими діями капіталістів

¹ ДАМО, ф. 297, оп. 2, од. зб. 271, арк. 1—4; ДАХО, ф. Р-607, оп. 1, од. зб. 55, арк. 77—80.

² Рабочее движение в 1917 г. Сборник документов и материалов. Под редакцией М. Н. Покровского и Я. А. Яковлева, М.—Л., 1926, стр. 105.

³ Великая Октябрьская социалистическая революция на Украине. Сборник документов и материалов, т. 2, К., 1957, стор. 424—425.

⁴ ДАХО, ф. Р-1735, оп. 1, од. зб. 3, арк. 40.

⁵ Партійний архів Одеського обкому КПУ, ф. 2, оп. 1, од. зб. 493, арк. 3.

⁶ «Проюг», № 1, 10 січня 1918 р.

губернське правління Спілки металістів звернулося до робітників з відозвою, закликаючи до рішучої боротьби проти промисловців: «Товариші металісти, настає вирішальний час боротьби! Згуртуйтеся всі, як одна людина, навколо своїх професійних спілок!» У випадку, якщо капіталісти не приймуть колективний договір, — говорилося далі, — «залишається тільки вихід — пробитися через трупи наших поневолювачів до кращого життя»¹. Вирішено було почати страйк.

Металісти під керівництвом більшовиків наполегливо боролися за свої права. Меншовики й есери боялися свого остаточного викриття перед робітничими масами, не посміли виступити проти укладення колективного договору, але в той же час розгорнули вперту боротьбу проти бойових методів його проведення. Угодовська рада профспілок Одеси виступила проти забастовки. Більшовики викрили угодовську політику мейшовиків та есерів. Виступаючи на засіданні Одеської Виконавчої Ради робітничих депутатів, 3 січня 1918 року П. Старостін відзначив, що «Сопроюг» відмовляється підписати договір із губернським правлінням і знаходить підтримку з боку меншовицького керівництва ради профспілок м. Одеси².

Делегатські збори металістів Одеси 3 січня 1918 року у зв'язку з відмовою «Сопроюга» прийняти колективний договір доручили губернському правлінню профспілки металістів провести «договір у життя всіма засобами, не зупиняючись перед частковою чи загальною забастовкою»³.

У відозві збори суворо засуджували меншовицьку раду професійних спілок Одеси, яка намагалася зірвати забастовку⁴.

Дії Спілки металістів палко схвалили робітники. «Ми, робітники заводу «Співак і Співаков, члени професійної спілки «Металіст», заслухавши доповідь про резолюцію, винесену центральним бюро професійних спілок проти спілки «Металіст», протестуємо проти мерзенного випадку панів-угодовців з центрального бюро професійних спілок... і засуджуємо всіх панів-угодовців і саботажників, котрі в момент бою робітників з капіталом простягли руку підтримки панам промисловцям»⁵, — говорилося в резолюції зборів робітників.

За закликком профспілки металістів почалася загальна забастовка металістів Одеси, що відбувалася 4—5 січня 1918 р. і охопила всі найбільші підприємства міста. На чолі страйкового комітету стояв П. Старостін. Страйк проходив в обстановці, коли переважна більшість робітників, трудового селянства і солдатів рішуче стала на шлях проведення соціалістичної революції. 5 січня 1918 р. почалися переговори представників профспілки металістів із спілкою промисловців півдня Росії. Під час переговорів П. Старостін заявив, що «страйковий комітет, всебічно підтримуваний робітничими масами, готовий боротися до кінця і ні на які поступки не піде»⁶. Капіталісти змушені були 5 січня 1918 р. підписати колективний договір із Спілкою металістів⁷.

¹ «Известия Одесского Совета рабочих депутатов и представителей армии и флота», № 226, 12 січня 1918 р.

² Державний архів Одеської області, ф. Р-3829, оп. 1, од. зб. 85, арк. 5.

³ «Известия Одесского Совета рабочих депутатов и представителей армии и флота», № 226, 12 січня 1918 р.

⁴ Великая Октябрьская социалистическая революция на Украине. Сборник документов и материалов, т. 2, К., 1957, стор. 788.

⁵ В борьбе за Октябрь (март 1917 — январь 1918), Одесса, 1957, стор. 142.

⁶ Робітничий контроль і націоналізація промисловості на Україні. Збірник документів і матеріалів. К., 1957, стор. 259.

⁷ «Известия одесского Совета рабочих депутатов и представителей армии и флота» № 223, 6 січня 1918 р.

Загальний страйк металістів закінчився перемогою робітників. Він показав силу й організованість робітничого класу, його профспілок, керованих більшовиками, і відіграв видну роль у боротьбі за встановлення Радянської влади в Одесі і на півдні України.

Завдяки укладенню колективного договору, робітники-металісти півдня України добилися встановлення 8-годинного робочого дня і відміни понадурочних робіт, щорічних відпусток із збереженням заробітної плати, підвищення номінальної зарплати для кваліфікованих робітників на 168% у порівнянні з серпнем 1917 р. і для некваліфікованих — на 176%¹. Завойовано було право участі профспілок і фабзавкомів у найомі і звільненні робітників².

Таким чином, боротьба металістів півдня України за колективний договір мала велике значення. По-перше, вона втягувала у рух всі маси робітників. По-друге, в ході боротьби робітники на конкретних прикладах переконувалися в зрадництві меншовиків та есерів і викривали їх. По-третє, наполеглива і тривала боротьба робітників за колективний договір переконувала пролетаріат у необхідності скинення панування капіталістів і переходу влади до рук більшовицьких Рад, установа диктатури пролетаріату.

¹ Підраховано за матеріалами: Державного історичного архіву Ленінградської області, ф. 2108, оп. 1, од. зб. 537, арк. 19; ДАМО, ф. 279, оп. 2, од. зб. 271, арк. 2—4; ДАХО, ф. Р-607, оп. 1, од. зб. 55, арк. 78—80.

² ДАХО, ф. Р-607, оп. 1, од. зб. 55, арк. 77—80.

Г. І. ПЕТРОВСЬКИЙ — ГОЛОВА ВСЕУКРАЇНСЬКОЇ КОМІСІЇ ПО ЧИСТЦІ ПАРТІЇ В 1921 РОЦІ

О. В. Безсонова

Період відбудови народного господарства — це один з найскладніших у житті партії і Радянської держави періодів, коли Комуністична партія здійснила крутий, але історично неминучий поворот від політики воєнного комунізму до нової економічної політики.

Щоб виконати завдання нової економічної політики, побудувати в країні соціалізм, слід було зміцнити ряди Комуністичної партії, її єдність. Треба було очистити партію від тих чужих елементів, що проникли в неї після 1917 р. і зсередини намагалися розкласти її, підірвати її авторитет серед трудящих міста і села. Партії необхідна була міцна пролетарська основа.

X партійний з'їзд, що зібрався у березні 1921 року, прийняв рішення «переглянути й почистити партію»¹, за виразом Г. І. Петровського, «від баласту і компрометуючого елемента»².

З цією метою 25 червня 1925 р. при ЦК РКП(б) створено центральну комісію з п'яти чоловік для перевірки особового складу партії. До неї увійшли комуністи з партійним стажем не менше 7 років.

Наприкінці червня 1921 року відбувся об'єднаний Пленум ЦК і ЦКК РКП(б), який прийняв рішення «про перевірку, перегляд і очищення партії»³.

У постанові Пленуму вказувалося, що особливій перевірці повинні підлягати: а) вихідці з інших партій, що вступили до Комуністичної партії після Жовтня 1917 р.; б) чиновники та службовці скинутих революцією старих урядів; в) особи, які займають за Радянської влади посади, зв'язані з якимись привілеями, і радянські службовці.

Строк чистки визначено з 1 серпня по 1 жовтня 1921 року⁴. 31 липня тимчасово припинявся прийом до партії нових членів, за винятком робітників від верстата і трудового селянства від плуга⁵. ЦК РКП(б) наприкінці липня 1921 р. звернувся до всіх партійних організацій з листом «Про чистку партії»⁶. У цьому листі говорилося, що після довгої і ретельної підготовки наша партія, виходячи з рішень X з'їзду РКП(б) і Всеросійської конференції, переходить до генеральної чистки своїх

¹ VI партконференція КП(б)У. Бюлетень, 2 жовтня 1921 р., стор. 63.

² Газ. «Коммунист», орган ЦК КП(б)У, 29 жовтня 1921 р.

³ «Правда», 30 червня 1921, «Коммунист», 30 червня 1921 р.

⁴ «Правда», 30 червня 1921 р.

⁵ «Коммунист», 6 липня 1921 р.

⁶ «Правда», 27 липня 1921 р.

рядів. Кожний губком і кожний повітовий комітет партії, кожний партійний осередок і кожен член партії повинні усвідомити всю важливість генеральної чистки»¹.

Потрібна була саме генеральна чистка, а не перереєстрація, яка б давала можливість залишитись частині нестійких членів партії в її рядах. Чистка оголошувалась найвідповідальнішим моментом у той час, бо «від складу наших організацій залежить склад радянських установ, залежить успіх нашої боротьби з бюрократизмом, залежить справа налагодження господарства»².

ЦК РКП(б) вимагав від партійних осередків уважно поставитись до кожного комуніста, залишити в своїх рядах тільки тих, хто відданий Радянській владі. У листі визначалася роль члена партії: «немає звання вищого за звання революціонера-комуніста, члена Російської Комуністичної партії. Доб'ємося того, щоб це звання мали лише ті, хто на нього справді заслужив»³.

ЦК КП(б)У, виходячи з рішень X з'їзду та червневого Пленуму, створив Центральну Всеукраїнську комісію по чистці партії під головуванням члена політбюро Г. І. Петровського. Затвердження головою Г. І. Петровського було невинуватим. ЦК і рядові члени партії знали його як послідовного захисника ленінських поглядів, знали його чесність, оперативність, більшовицьку принциповість, а головне — чуйність. Усі ці якості були дуже важливі для члена Центральної комісії, яка працювала у надзвичайно важких умовах, коли треба було сувору вимогливість поєднувати з обачливістю, щоб разом з ворогами і чужими елементами не виключити з партії справжніх комуністів. Особливо обережно слід було поставитись до робітників і селян.

На Україні умови, в яких проходила чистка, були особливо складні. Тільки вихідці з інших партій склали 20%, з них колишніх меншовиків було 6,2%, есерів — 5,3%⁴. Тов. Петровський говорив, що завданням комісії було надіслати в губернії найнадійніших товаришів для головування у перевірних комісіях⁵.

3 серпня 1921 р. Всеукраїнська комісія по чистці партії почала створювати перевірні губкомісії, а також підбирати і затверджувати голів районних та повітових комісій. До комісій головним чином входили комуністи-робітники і небагато хто від безпартійних до чистки партії.

Г. І. Петровський пише, що спочатку було вирішено не залучати їх, але згодом досвід зборів, проведених на деяких харківських заводах, показав, що безпартійні робітники зуміли правильно розібратися, хто гідний мати високе звання комуніста, а хто ні⁶.

Вирішальним документом у цьому питанні була стаття В. І. Леніна «Про чистку партії», опублікована 21 вересня 1921 р. в газеті «Правда». Узагальнюючи досвід проведеної роботи, В. І. Ленін підкреслив необхідність залучення безпартійних робітників і селян до участі в чистці партії. «Чистити партію, — писав В. І. Ленін, — зважаючи на вказівки безпартійних трудящих, — справа велика. Вона дасть нам серйозні результати. Вона зробить партію значно сильнішим авангардом класу, ніж раніше, зробить її авангардом, більш зв'язаним з класом, більш здатним вести його до перемоги серед маси труднощів і небезпек»⁷. І тут Ленін

¹ «Правда», 27 липня 1921 р.

² Там же.

³ Там же.

⁴ VI партконференція КП(б)У. Бюлетень, Харків, 1921, стор. 63.

⁵ Там же.

⁶ «Коммунист», 29 жовтня 1921 р.

⁷ В. І. Ленін. Твори, т. 33, стор. 19.

додає: «Очистити партію треба від мазуриків, від збюрократілих, від нечесних, від нетвердих комуністів і від меншовиків, що перефарбували «фасад», але залишилися в душі меншовиками¹.

Керуючись ленінським документом, ЦК КП(б)У широко залучала до чистки безпартійні маси.

Г. І. Петровський як голова комісії брав активну участь у чистці партії, виїжджаючи у різні міста України, допомагаючи на місці перевірним комісіям.

У Катеринославі він був на зборах по чистці партії². Про одні з таких зборів Г. І. Петровський розповідає у своїй доповіді на VI партконференції КП(б)У: «...в партійному осередку депо... понад 800 безпартійних сиділи до півночі, незважаючи на зусилля меншовиків, які хотіли відсторонити робітників від чистки нашої партії...».

Робітники не слухали меншовиків і виступали на зборах, даючи характеристику окремим членам партії. Вони говорили: «це наш», а це один з «найчесніших», про цього «поганого нічого не знаємо», «цей не повинен залишитись у нашій партії і повинен вийти з неї»³. Такі збори відбувалися на всіх підприємствах Катеринослава, 5000 безпартійних побували на них.

Поїздки Г. І. Петровського в цей час не були такі численні, як на початку 1921 і 1922 року.

Восени т. Петровський, очоливши поїзд «Червона Україна», побував у трьох районах Харківщини: Куп'янському, Чугуївському та Вовчанському⁴, де цікавився роботою повітових трійок по чистці партії. Об'їжджаючи села, Г. І. Петровський дізнався, як відбувається чистка в сільських осередках. У селі Печеніги Чугуївського повіту після зборів із селянами, де обговорювалося питання про хід збирання податку, т. Петровський провів збори комосередку⁵.

Г. І. Петровський відзначає, що селяни, як і робітники, брали активну участь у чистці партії, особливо незаможники, які із зброєю в руках охороняли перевірні комісії в таких губерніях як Київська, Подільська⁶. Понад 300 селян с. Краснопілля Катеринославської губернії прийшли на збори чистити місцевий партосередок. Збори затяглися, бо селяни давали всебічну характеристику кожному сільському комуністові⁷. Особливо велику допомогу Центральна комісія і особисто т. Петровський надавали губтрійкам Правобережної України, де до партії пробралися «царські чиновники, білогвардійські оціцери, куркулі»⁸.

Тут чистку проводили найбільш ретельно. Якщо в Білоцерковському повіті Київської губернії раніше було 15 комосередків, то після чистки всі були розпущені, бо там було багато чужих партії елементів⁹.

Крізь такий самий «очисний вогонь» пройшла й Харківська парторганізація. Тут у чистці активну участь серед інших членів Політбюро брав Г. І. Петровський. Він побував на зборах і мітингах як у виробничих осередках, так і в установах. Г. І. Петровський брав участь

¹ В. І. Ленін. Твори, т. 33, стр. 19.

² Партархів Інституту історії партії при ЦК КПУ, ф. 32, оп. 32—1, од. зб. 198 арк. 102.

³ VI партконференція КП(б)У. Бюлетень 2.X 1921 р., стор. 64—65.

⁴ ЦДАЖР УРСР, ф. 166, оп. 2, од. зб. 162, арк. 39.

⁵ ЦДАЖР УРСР, ф. 181, оп. 1, од. зб. 8, арк. 2.

⁶ VI партконференція. Бюлетень 2 жовтня 1921 р., стор. 65.

⁷ «К труду» — орган Катеринославського губкому, 16 жовтня 1921 р.

⁸ Партархів Інституту історії партії КПУ, ф. 1, оп. 1—13, од. зб. 104, арк. 263

⁹ Там же.

у чистці на ХПЗ, де був прикріплений, але сам проходив чистку не там, а як усі прикріплені, — у своїй парторганізації: члени політбюро проходили чистку в осередку ЦК КПУ¹.

У партосередку ХПЗ налічувалося 66 членів партії (61 робітник і 5 інтелігентів). У результаті чистки з партії було виключено двох², один з них — директор заводу т. Заривайко. Г. І. Петровський вважав, що партосередок припустив помилку, виключивши з партії т. Заривайка і на засіданні пленуму Харківського губкому голосував за те, щоб звернутися до ЦКК з проханням переглянути питання про виключення т. Заривайко³.

Так Г. І. Петровський рішуче виступав на захист тих, хто може своєю працею принести користь партії і Радянській державі. Тов. Заривайко був відновлений в партії і багато років працював на господарській роботі.

Г. І. Петровський був невблаганний до тих, хто, прикриваючись зайнятістю адміністративною роботою, не вивчав теорії марксизму. Т. Петровський говорив, що в партії немає місця для тих, хто не підвищує свого теоретичного рівня. Партії потрібні свідомі творчі працівники і «неуцтву в партії ніхто не потуратиме. Треба працювати, мислити і обробляти себе, інакше партія перетвориться на поставника акуратних, але тупих чиновників»⁴.

Інколи на розгляд Центральної комісії потрапляли справи таких «керівних товаришів»⁵. Таких в партії не відновлювали. У своїй статті «К поправке поправка» т. Петровський розповідає, що один керівник у Центральній комісії заявив, що прочитав «усі три томи» «Труд і капітал» Маркса. Його не відновили, і він поїхав на чистку до Москви»⁶.

Особливо уважно комісія під головуванням Г. І. Петровського розглядала справи виключених місцевими партосередками вихідців з інших партій, які, не порвавши з своїми дрібнобуржуазними поглядами, зсередини розклали партію, заважали працювати, зчиняли суперечки, здіймали склоки — в основному це «були колишні меншовики, бундівці — колишні боротьбісти. І, звичайно, їм пощади не було, — їх виганяли з своїх рядів. Цим місцеві осередки оздоровлювали свої колективи», — писав Г. І. Петровський⁷.

Всеукраїнська комісія також уважно розглядала справи виключених з партії селян і робітників. І там, де місцевими партосередками припущено помилок, комісія виправляла їх. Наприклад, під час чистки в партосередку ЧК м. Харкова одного товариша виключили з партії за те, що він узяв собі чоботи, коли в нього були ще цілі черевики. Зрозуміло, його відновлено в партії⁸. Було виправлено помилку і тоді, коли з партії виключили товариша за те, що він вставив собі золотий зуб.⁹

Списки відновлених у партії або виключених після розгляду на один рік, півроку і три місяці Центральна комісія публікувала в журналі «Комуніст»¹⁰.

¹ «Коммунист», 25 вересня 1921 р.

² «Пролетарий», 8 жовтня 1921 р.

³ Партархів Інституту історії партії при ЦК КПУ, ф. 2, оп. 21, од. зб. 379, арк. 171.

⁴ «Коммунист», 27 листопада 1921 р.

⁵ Там же.

⁶ «Коммунист», 27 листопада 1921 р.

⁷ Там же.

⁸ «Коммунист», 27 вересня 1921 р.

⁹ Там же.

¹⁰ «Коммунист», 12, 16, 19, 26 листопада і 1 грудня 1921 р.

Про хід чистки на Україні Г. І. Петровський доповідав на засіданні Політбюро ЦК КП(б)У. 24 жовтня т. Петровський інформував Політбюро про роботу Всеукраїнської комісії по чистці партії. Після його інформації було прийнято рішення про необхідність більшого зміцнення комосередку і роботи з виключеними з партії¹. Політбюро доручило Г. І. Петровському висвітлити хід чистки партії на Україні в газеті «Коммунист». 29 жовтня 1921 р. в журналі була вміщена стаття т. Петровського «Чистка», в якій автор відзначає, що чистка викликала струсу усїєї партії, підтягла рознузданих, сприяла перевірці знань. Чистка партії показала, що робітники і селяни вважають комуністичну партію своєю. Маса виявляють глибокий інтерес, уважніше, ніж будь-коли, проникаються думкою, що справа комуністів — це справа всіх трудящих, на ділі тепер пізнають, що на відповідальні сторожові пости революції треба ставити тільки комуністів².

Підсумки чистки партії на Україні було підбито на VI партконференції КП(б)У 9—13 грудня 1921 р., де з доповіддю виступив Г. І. Петровський.

Чистка значно поліпшила соціальний склад партії. Якщо до чистки в рядах КП(б)У робітники становили 48,2%, то після чистки їх стало 52,9%, селян залишилося, як і раніше, 24,9%, а процент службовців та інших зменшився з 26,9 до 22,3. Комуністична партія України очистила свої ряди від вихідців з інших партій з 18 до 9%³.

Завдяки поліпшенню соціального складу зміцніла єдність рядів партії, зросло довір'я широких мас робітничого класу і трудового селянства. Г. І. Петровський у доповіді на VI конференції відзначає, що «перевірка і чистка зробили публічний громадський екзамен партії, викинувши з неї непридатний елемент, що часто провокує і дискредитує її..., залишивши в партії найвідданіших робітникам і селянам комуністів, закріпивши якнайкраще свій зв'язок з самою партією комуністів»⁴.

Наприкінці своєї доповіді т. Петровський пропонує повітовим і волосним органам поліпшити керівництво місцевими партосередками, навести порядок в обліку та зберіганні партдокументів, більше працювати з молодими комуністами⁵.

Ці пропозиції Григорія Івановича закріплені в рішенні VI партконференції. Комісія в чолі з Г. І. Петровським викрила серйозні хиби в політичній та організаційній роботі в партосередках, виявила недосить високий рівень партійно-політичної свідомості деяких членів партії, погане знання статуту, програми та історії партії.

Г. І. Петровський доповідав на засіданні Політбюро ЦК КП(б)У про недоліки в організаційній роботі, зокрема, поганий облік членів партії, через що районні парторганізації не знали кількісного складу в партосередках⁶.

У результаті ЦК КП(б)У накреслив велику програму поліпшення організаційно-ідеологічної роботи серед первинних партосередків.

Таким чином, до VI партконференції комісія по чистці партії на Україні в основному закінчила роботу, про підсумки якої говорилося в доповіді на XI партз'їзді РКП(б) в 1922 році.

Г. І. Петровський разом з іншими членами комісії багато зробив для того, щоб чистка була політичним оглядом нашої партії. Цей екзамен партія витримала з честю.

¹ Партархів Інституту історії партії при ЦК КПУ, ф. 1, оп. 145а, од. зб. 12, арк. 212.

² «Коммунист», 29 жовтня 1921 р.

³ Нариси історії КПУ, К., 1961, стор. 298.

⁴ VI партконференція. Бюлетень 2 жовтня 1921 р., стор. 67.

⁵ Там же.

⁶ ПА ГП ЦК КП України, ф. 1, оп. 1—13, од. зб. 104, арк. 263.

З ДОСВІДУ ПРОВЕДЕННЯ РАЙОННИХ БЕЗПАРТІЙНИХ РОБІТНИЧИХ І СЕЛЯНСЬКИХ КОНФЕРЕНЦІЙ НА УКРАЇНІ У 1924—1925 РОКАХ

О. О. Воскресенський, М. Є. Деметрьєв

Побудову соціалізму в нашій країні В. І. Ленін пов'язував з свідомою творчістю десятків і сотень мільйонів людей. Він вчив, що, розв'язуючи будь-які завдання, партія повинна безпосередньо звертатися до народу, розкривати перед ним їх значення і історичний зміст просвіщати, запалювати маси, розвивати їх ініціативу й енергію¹. Вождь революції неодноразово вказував на необхідність того, «щоб весь авангард був зв'язаний з усією пролетарською масою, з усією селянською масою»². Правильну постановку роботи партії по керівництву масами він вбачав в умінні, «вчасно розв'язати тертя, яке відбувається, і не відривати адміністрування від політики»³.

Одним з найкращих засобів для досягнення цих цілей В. І. Ленін вважав безпартійні робітничі і селянські конференції. «Я не знаю іншого засобу, — казав він, — який розв'язував би це завдання найглибшої історичної ваги»⁴. Без цього засобу В. І. Ленін не мислив собі загального механізму пролетарської державної влади, розглянутого «з точки зору практики здійснення диктатури»⁵.

Неодноразово підкреслюючи величезне значення безпартійних конференцій у політичному вихованні мас та залученні їх до соціалістичного будівництва, В. І. Ленін у 1920 р. вказував на необхідність «цілковито підтримати, розвинути, розширити таку установу, як *безпартійні робітничі і селянські конференції*, щоб стежити за настроєм мас, зближатися з ними, відповідати на їх запити, висувати з них кращих працівників на державні посади і т. д.»⁶. Він наполягав на тому, щоб, оцінюючи діяльність партійних організацій, обов'язково враховували, як часто й правильно вони проводили безпартійні конференції, наскільки вміло могли комуністи підійти до безпартійної маси, залучити її до роботи⁷.

Процес соціалістичного будівництва вже в перші післявоєнні роки (1921—1923) показав велику практичну важливість цієї «установки», роль якої в управлінні державою так високо оцінював В. І. Ленін. Практика проведення безпартійних конференцій у цей період не тільки

¹ Див. В. І. Ленін. Твори, т. 28, стор. 368.

² В. І. Ленін. Твори, т. 33, стор. 259.

³ Там же.

⁴ В. І. Ленін. Твори, т. 30, стор. 164.

⁵ В. І. Ленін. Твори, т. 31, стор. 30.

⁶ Див. В. І. Ленін. Твори, т. 31, стор. 29.

⁷ В. І. Ленін. Твори, т. 30, стор. 165.

виправдала себе, а й висунула перед Комуністичною партією нові завдання по дальшому її розвитку. XIII партійна конференція РКП(б), відзначивши особливу роль безпартійних конференцій у посиленні роботи партії по залученню мас до соціалістичного будівництва, вказала на необхідність розширення їх складу, регулярнішого проведення і сумлінної підготовки¹.

XIII з'їзд РКП(б) ще раз підкреслив, що «треба приділити особливу увагу проведенню безпартійних конференцій під керівництвом місцевих парторганізацій»². Під час підготовки і проведення конференцій з'їзд рекомендував враховувати місцеві господарські, побутові та інші особливості; своєчасно надсилати доповідачів, які добре знають умови життя, побуту і праці робітників і селян і вміють довести до їх свідомості завдання партії і Радянської влади; добиватися, щоб ділові пропозиції делегатів конференцій місцеві органи обов'язково брали до уваги в своїй практичній роботі; щоб делегати звітували перед виборцями.

Певне уявлення про те, як виконувалися ці ленінські вказівки і рішення партії, дає досвід проведення широких районних безпартійних робітничих і селянських конференцій на Україні наприкінці відбудовного періоду, коли вони за рішенням ЦК КП(б)У стали постійним інститутом і проводилися повсюдно не рідше одного разу на півріччя³. Звітні матеріали того часу свідчать про велику увагу ЦК КП(б)У та місцевих партійних органів республіки щодо поліпшення практики проведення безпартійних конференцій. За місяць—півтора до конференцій ЦК КП(б)У розсилав губернським та окружним комітетам партії директивні листи, в яких роз'яснював завдання безпартійних конференцій, порядок їх підготовки й проведення, давав приблизний перелік найбільш злободенних і близьких широким масам питань для обговорення на конференціях⁴. Для надання допомоги доповідачам на безпартійних конференціях ЦК КП(б)У розробляв і надсилав у партійні організації тези доповідей з найважливіших питань міжнародної і внутрішньої політики партії. У тезах давалось основне спрямування доповідей, роз'яснювалися цілі й значення заходів партії, акцентувалася головна увага на найважливіших питаннях діяльності партії⁵. Доповідачами на безпартійні конференції на місця ЦК КП(б)У надсилав відомих партійних і радянських діячів, таких, як Г. І. Петровський, Д. З. Лебедь, В. Я. Чубар, Н. А. Скрипник, Л. П. Постишев, Д. З. Мануїльський, В. П. Затонський, М. В. Владимирський, А. В. Медведєв, Ф. Я. Угаров. У роботі цих конференцій брали участь і інші члени ЦК КП(б)У, ВУЦВК РНК УРСР, керівні працівники партійних і радянських органів губерній, округів та районів⁶. Для підготовки й проведення широких безпартійних конференцій губернські, окружні та районні комітети партії відряджали на місця групи комуністів — доповідачів, пропагандистів, агітаторів⁷. Багато губкомів розробляли на допомогу їм спеціальні пам'ятки, матеріали⁸. Напередодні селянських конференцій в усіх губерніях проводились курси-плени секретарів партійних і комсомольських осередків, голів волвиконкомів і волкомнезамів. На цих курсах давали докладні вказівки з питань підготовки та проведення конференцій учасників знайомили з особливостями життя селян тих місць, де їм

¹ КПРС у резолюціях і рішеннях; ч. I, 1963 р., стор. 778.

² Там же, стор. 872.

³ Газ. «Коммунист». Орган ЦК КП(б)У, 3 лютого 1924 р.

⁴ «Известия ЦК КП(б)У», № 2, 1925 г., стор. 31.

⁵ ЦДАЖР УРСР, оп. 2, од. зб. 4381, арк. 17.

⁶ Ж. «Знамя коммунизма». Орган ЦК КП(б)У и Харьковского губкома КП(б)У 1924 р., № 4, стор. 29.

⁷ Газета «Коммунист». Орган ЦК КП(б)У, 4 квітня 1924 р.

⁸ Ж. «Коммунист». Орган Одеського губкому КП(б)У, № 34, 1924 р., стор. 18.

треба було брати участь у роботі конференцій¹. Щоб заздалегідь ознайомити робітників і селян із цілями й завданнями наступних конференцій, партійні комітети видавали спеціальні плакати й листівки². Всі питання, що виносилися на обговорення безпартійних конференцій, спочатку обговорювалися на відкритих партійних і комсомольських зборах, на зборах робітників підприємств, на сільських сходах, зборах комнезамів, товариств взаємодопомоги, делегатських зборах, у пресі³. Це привертало увагу мас до політики і заходів партії, готувало їх делегатів до правильного сприймання ідей партії на конференціях і часто справляло на маси сильний вплив. Наприклад, у день відкриття жовтневої районної селянської конференції в Маріупольському повіті всі її делегати з червоними прапорами вирушили до райцентру, несучи з собою гроші для сплати сільгосподатку, що припадав на них особисто. Другого дня, за їх прикладом всі останні селяни району колективно привезли у райцентр всю належну з них податкову заборгованість. За два дні роботи конференції селяни району внесли достроково 12 000 крб. сільгосподатку⁴.

Вибори делегатів на районні конференції відбувалися в містах — на робітничих зборах, у селах — на сільських сходах.

Норми представництва на них встановлювалися місцевими органами. У середньому на кожну районну робітничу конференцію обиралося з місць від 300 до 400 делегатів⁵, на селянську — від 200 до 300 делегатів⁶. Крім делегатів, на конференціях були присутні як гості робітники й селяни, що не були делегатами. Вони, як і делегати, брали активну участь у роботі конференцій, виступали в дебатах, вносили пропозиції і доповнення до резолюцій. Особливо багато гостей запрошувалось на селянські конференції. ЦК КП(б)У відзначав, що «інтерес до конференцій з боку сільського населення був настільки великим, що кількість присутніх на них неделегатів іноді в півтора рази перебільшувала кількість делегатів»⁷. Широкі районні робітничі конференції проводилися в усіх губернських, окружних та інших промислових містах України, а селянські — в усіх сільських районах. У середньому на кожній робітничій конференції були присутні близько 300 делегатів⁸, на селянській — 150—200 делегатів⁹. У ряді округів явка делегатів на конференції була стопроцентною. Так було, наприклад, у Київській губернії¹⁰. В цілому робота районних конференцій на Україні носила широкий характер. Про це свідчить загальна кількість делегатів, що брали участь у конференціях. Наприклад, на районних конференціях, що проводилися на початку 1925 р. в Харкові, були присутні 1500 делегатів¹¹, а в роботі селянських конференцій Катеринославської губернії, що проходили в цей час, брали участь 13255 делегатів¹². Тільки в одному Красноградському окрузі Полтавської губернії за три місяці роботою конференції було охоплено 10 000 селян¹³.

¹ Ж. «Коммунистическая мысль». Орган Киевского губкома КП(б)У, 1924, № 2—3, стор. 15.

² Ж. «Коммунист». Орган Одесского губкома КП(б)У, 1924, № 34, стор. 12.

³ Ж. «Коммунистическая мысль». Орган Киевского губкома КП(б)У, 1924, № 1—2, стор. 32.

⁴ Газета «Коммунист», 30 жовтня 1924 р.

⁵ «Известия ЦК КП(б)У», № 2, 1925, стор. 32.

⁶ Ж. «Коммунистическая мысль», 1924, № 2—3, стор. 159.

⁷ ЦДАЖР УРСР, ф. 1, оп. 2, од. зб. 3651, арк. 179.

⁸ Підрахунок автора по матеріалах журналів «Известия ЦК КП(б)У», «Коммунистическая мысль» і газети «Коммунист».

⁹ Ж. «Коммунистическая мысль», 1924, № 2—3, стор. 159.

¹⁰ «Известия ЦК КП(б)У», № 6, 1925, стор. 31.

¹¹ ЦДАЖР УРСР, ф. 1, оп. 2, од. зб. 3651, арк. 172.

¹² Там же, од. зб. 3659, арк. 159.

¹³ ЦПА ІМЛ, ф. 17, оп. 2, од. зб. 342, стор. 78.

Склад конференцій відбивав справжні настрої широких безпартійних мас. У всіх районних робітничих конференціях на Україні в 1925 р. брали участь в середньому 81,4% безпартійних, 80,5% — кваліфікованих робітників, 60% делегатів мали виробничий стаж не менше 10 років¹. Делегати районних селянських конференцій, за винятком окремих, всі були безпартійними і представляли інтереси тільки бідняцьких і середняцьких мас.

І робітничі і селянські делегати в роботі конференцій виявляли високу активність, наочне уявлення про яку дає велика кількість делегатів, які виступали в дебатах, і ще більша кількість записок по доповідях, що подавалися делегатами до президії конференцій. Наприклад, на робітничій конференції Червонозаводського району Харкова по доповіді про підвищення продуктивності праці виступило 28 делегатів, записалося для виступів 53, було подано 200 записок². На селянських конференціях Харківського округу по доповідям про землеустрій і посівкампанію було подано 369 записок, про міжнародне і внутрішнє становище — 252, про кооперацію — 158³. На багатьох селянських конференціях виступи делегатів затягувалися на десятки годин, а робота конференцій тривала по 2—3 дні⁴. Характерною особливістю більшості селянських конференцій, які проводилися в лютому 1924 року, було те, що виступи і запитання селян часто були не по суті доповідей. Наприклад, на доповідь про міжнародне становище доповідачеві задавалися такі запитання: «Чому нам не дозволяють ходити в плавні різати очерет?», «чому у млинах за помол зерна дорого беруть?»⁵. Але, незважаючи на це, доповідачі та інші присутні на конференціях представники партійних та радянських органів на всі ці питання давали вичерпні відповіді і докладні пояснення. Селянські конференції, що проходили в кінці 1924, на початку 1925 років показали, що ця специфічна риса селянства поступово зживалася, і селяни все більше цікавилися питаннями загальнополітичного характеру. Прикладом цього можуть служити селянські конференції Єлисаветградського округу Одеської губернії, на яких доповідачів буквально засипали питаннями про взаємовідносини з Америкою, Японією, про становище в Бессарабії, про план Дауеса⁶. Це свідчило про зростання політичної свідомості селянства. Про це говорили й вибори делегатів на конференції, що проводилися в лютому—березні 1925 року. Якщо раніше делегатами обирали «вільних» і «бажаючих», а то й просто по черзі, то тепер кандидатуру кожного делегата докладно обговорювали. Щонайменше порушення правил виборів на конференції викликало незадоволення і обурення селян. Спроба головного цього провести свою думку викликала галас, вигуки. «Вибори повинні бути вільними», «Ви повинні читати так, як пише Центральний Комітет партії», — говорили селяни⁷.

На обговорення широких районних безпартійних конференцій висувалися найпекучіші питання міжнародної і внутрішньої політики партії і Радянського уряду. До порядку денного робітничих конференцій місцеві партійні органи вносили питання про міжнародне і внутрішнє становище радянських республік, про чергові завдання господарського будівництва, про роботу профспілок⁸, про підвищення продуктивності

¹ «Известия ЦК КП(б)У, 1925, № 6, стор. 31.

² Там же.

³ «Известия ЦК КП(б)У», 1925, № 8, стор. 6.

⁴ Ж. «Коммунист». Орган Одесского губкома ЦК КП(б)У, 1924, № 32, стор. 25.

⁵ ЦДАЖР УРСР, ф. 1, оп. 2, од. зб. 4166, арк. 7, 9.

⁶ Газета «Коммунист», 30 листопада 1924 р.

⁷ «Известия ЦК КП(б)У», № 7, 1925, стор. 36.

⁸ Газета «Коммунист», 3 лютого 1924 р.

праці, про робітничу кооперацію, про будівництво Червоної армії, про фінанси¹.

Добираючи питання до порядку денного селянських конференцій, партійні організації виходили з ленінської вказівки про те, що до села слід підходити, починаючи з практичних питань, які найбільше цікавлять селянство, і пропонували для обговорення найважливіші питання політики Радянської влади, що безпосередньо торкалися інтересів трудового селянства: про землеустрій, про продподаток, про посівну кампанію, про сільську кооперацію, про роботу сільрад, про колективізацію сільського господарства, про народну освіту². У багатьох випадках запропонований порядок денний доповнювався селянами іншими питаннями: про роботу ветлікарів, про лісокористування, про агропропаганду і культосвітроботу на селі³.

Великий інтерес викликали у селян заходи партії та уряду, пов'язані з грошовою реформою. Селяни більше всіх терпіли від несталого грошового знаку, і введення твердої валюти було зустрінуте ними із задоволенням. Про це говорили, зокрема, делегати Лисичанської районної конференції Артемівського округу тт. Сасов, Мірошников, Лісняк, Муковоз, Безсонний⁴. Особливо багато питань селяни задавали про кредитування колективних та індивідуальних господарств. Делегати Костянтинівської конференції цього ж округу тт. Євтушенко, Чернікова, Вепрецький, Цокова, Дзюба просили докладних роз'яснень про те, на яких умовах і на який строк можна одержати кредит і сільгоспмашини, висловлювали незадоволення тим, що ці питання на селі важко в'яснити⁵. Селянство одностайно схвалювало реорганізацію податкової справи і перехід на єдиний сільгосподаток. У виступах делегатів не було принципівих заперечень проти податку, були лише справедливі скарги на недбале ставлення деяких установ до складання податкових списків.

Делегати Балаклійської конференції Харківського округу Іванова, Агафонов, Московкін, Чаповець, наприклад, говорили про те, що в списки на гужподаток включалися й усі незаможники⁶.

З великим піднесенням обговорювали селяни питання про кооперацію. В силу своєї психології вони робили висновок про справи в ній, як правило, по людях, що очолювали її, і вимагали від представників влади досвідчених і знаючих кооператорів.

Добре сприймали селяни й питання про сільбудинок, про ліквідацію неписьменності та малописьменності. Підтримуючи заходи партії в цьому відношенні, селянські делегати Олександрівської конференції Артемівського округу тт. Удовиченко, Сорочан, Касенкін, Рашевський, Долгополов, Сергун, Ординський, Білецький висловлювали думку про необхідність посилення культосвітроботи та агропропаганди на селі. Вони просили партійні і радянські органи, щоб на села якомога більше надсилали культосвітпрацівників та агрономів⁷.

Майже на всіх конференціях селяни говорили про велику користь таких конференцій для селянства і просили частіше їх проводити.

¹ «Известия ЦК КП(б)У», № 2, 1925 г., стор. 31.

² Газета «Коммунист», 26 лютого 1924 р.

³ ЦДАЖР УРСР, ф. 1, оп. 2, од. зб. 4030, арк. 2.

⁴ Там же, од. зб. 3956, арк. 85—103.

⁵ ЦДАЖР УРСР, ф. 1, оп. 2, од. зб. 3956, арк. 33—42.

⁶ Там же, од. зб. 4076, арк. 12—29.

⁷ Там же, од. зб. 3956, арк. 85—105.

Виступи селянських делегатів у більшості своїй були різкими, проте в цій різкості не відчувалось ніякої ворожості. Навпаки, відчувалось серйозне й дбайливе ставлення селян до Радянської влади. Критикуючи недоліки в роботі низових органів влади, окремих її представників, вони заявляли, що «якби низові органи влади виконували всі директиви й постанови центральної влади, то селянство було б цілком задоволене»¹. Це означало, що селянство схвально ставилося до політики й заходів партії на селі.

Крім загальних політичних моментів, виявилися й конкретні екопомічні вимоги і незадоволення селян окремими порядками. Вони вперто говорили про неправильне оподаткування худоби, про необхідність врегулювати лісокористування, про проведення землеустрою для бідняків за рахунок держави, висували питання про розширення адміністративних прав сільрад, вимагали поліпшення умов праці сільських кустарів та ремісників². У промовах і записках селян було багато ділових пропозицій і порад про те, як краще провести в життя ті чи інші заходи на селі. Тому всі зауваження, пропозиції, поради делегатів конференцій старанно враховувалися і розглядалися компетентними партійними і радянськими організаціями й установами. На їх основі, як правило, приймалися відповідні постанови та рішення³.

Боротьба за оздоровлення всього сільського радянського апарату, що проводилася в цей період у країні, не могла не позначитися на роботі селянських конференцій. Делегати в своїх виступах наводили численні факти про те, що на селі часто під личиною «ділових», «хазяйновитих» кандидатур на керівну роботу висувалися добре відомі в селі виразники куркульських інтересів, які перекручували смисл політики й заходів партії на селі⁴. Це допомагало партії звільнитися від подібних елементів, що засмічували радянський апарат.

Виступи делегатів давали можливість простежити ставлення селянських мас до Комуністичної партії. Вони свідчили, що селянство чутко реагувало на факти злочинності, що допускалися деякими комуністами, які «закомісарилися». В окремих випадках це незадоволення переносилося навіть на всю партію. Та це траплялося рідко. Більшість же селян заявляла: «З партією повинен бути в нас тісний зв'язок»⁵. Добре виражена позиція селянства щодо партії у виступі делегата Андріївської районної конференції Ізюмського округу т. Куща: «Треба викувати радянського працівника; кузня є, де ми сидимо, а ковалі — це комуністична партія»⁶.

Більше того, селяни усвідомлювали, що вони самі повинні боротися з виявленими зловживаннями: «Ми не повинні лякатися зловживань, ми самі повинні рекомендувати в партію найкращих серед нас», «у партію повинні прийматися тільки чесні й сумлінні»⁷.

Селянські конференції мали виключно важливе значення в боротьбі за проведення в життя нової лінії партії по відношенню до середняка. Проведена ЦК КП(б)У на початку 1925 р. перевірка низових партійних організацій показала, що лозунг партії про союз із середняком, висунутий жовтневим (1924 р.) Пленумом ЦК КП(б)У не всюди був зрозумілий правильно, особливо там, де середняка вважали курку

¹ ЦДАЖР УРСР, ф. 1, оп. 2, од. зб. 4384, арк. 129.

² Там же, од. зб. 4030, арк. 2.

³ Там же, од. зб. 4076, арк. 87.

⁴ ЦДАЖР УРСР, ф. 1, оп. 2, од. зб. 4030, арк. 19.

⁵ «Известия ЦК КП(б)У», № 8, 1925 г., стор. 7.

⁶ ЦДАЖР УРСР, ф. 1, оп. 2, од. зб. 4076, арк. 27.

⁷ Там же.

лем. У ряді місць цей лозунг зрозуміли як «Курс на середняка» і забу-
тя інтересів бідноти. Куркульські елементи, які пробралися до КНС
і сільради, почали цькувати незаможників і вихваляти середняків¹.
У зв'язку з цим у багатьох незаможників і навіть у комуністів виника-
ло питання: «Що ж, ми тепер уже стали непотрібними?» Політична ак-
тивність незаможників почала спадати, загострилися відносини між бід-
няцькими й середняцькими групами селянства². Настрої різних груп
селянства, викликані такими явищами, виразно виявилися у виступах
делегатів на конференціях. З боку незаможників лунали докори й на-
рікання на те, що «влада пускає середняка, якого ми в 1920 році роз-
куркулювали». Середняки ж висловлювали образу за минуле: «нас, ха-
зяїв, не пускали на вибори», «бідноті давали кращу землю, а середня-
кам гіршу»³. Подібні виступи свідчили про те, що незаможник не хотів
ділити владу з середняком, а останній, звикши бачити КНС адміністра-
тором, розкуркулювачем, не вірив ще в можливість союзу з ним. Тому
партія вважала вкрай потрібним допомогти селянству на конференціях
правильно зрозуміти нову лінію партії по відношенню до середняка,
переконати делегатів у необхідності спілки незаможних і середняцьких
мас. Це вносило ясність у роботу всіх низових партійних організацій
і позбавляло ворожі елементи ґрунту для антирадянської агітації на
селі.

Безпартійні робітничі й селянські конференції були одним із най-
дійовіших засобів у боротьбі партії за зміцнення союзу робітників і се-
лян. З'ясовуючи на конференціях взаємовідносини цих класів і зважа-
ючи на це, партія проводила роботу по дальшому згуртуванню їх
у братерський союз. Робітничі конференції демонстрували відсутність
вузькокласових інтересів і настроїв у робітників. У виступах робітни-
чих делегатів підкреслювалася спільність інтересів робітників і селян,
проявлялася турбота про поліпшення економічного становища селян-
ства, про підвищення його загальноосвітнього, політичного й культур-
ного рівня⁴. У цьому відношенні характерний виступ робітника ХПЗ
Гришанова, який говорив на конференції Червонозаводського району
Харкова: «Треба підняти купівельну спроможність селян, бо інакше на
нас чекає те ж, що й на робітників Донбасу, які підносили продуктив-
ність праці і кінець кінцем за відсутністю збуту вугілля змушені були
скорочувати виробництво»⁵.

Інший делегат цієї ж конференції — робітник спиртзаводу т. Бон-
даренко говорив так: «Стаючи обличчям до села, треба дати що-небудь
реальне» і пропонував: «по-перше, знизити ціни на сільгоспмашини; по-
друге, змичка повинна здійснюватись не тільки по лінії металургії, а й
по лінії всієї фабричної продукції; по-третє, треба організувати артілі
для найбідніших селян»⁶.

«Який би селянин не був багатий, він не в змозі придбати собі сі-
валки», «податок високий, не під силу селянству», «землі мало», «допо-
мога надається тільки колгоспам», «весь ліс забрала держава», «меддо-
помоги майже нема», «мало турботи проявляється про культуру й гра-
мотність села»⁷, — всі ці висловлювання свідчили про те, що робітники
добре розуміли залежність їх добробуту не тільки від промисловості,

¹ ЦПА ІМЛ, ф. 17, оп. 216, од. зб. 319, арк. 9.

² «Известия ЦК КП(б)У», № 7, 1925, стор. 37—38.

³ «Известия ЦК КП(б)У», № 8, 1925, стор. 6.

⁴ Див. «Известия ЦК КП(б)У», № 6, 1925, стор. 32.

⁵ Там же, стор. 31.

⁶ Див. «Известия ЦК КП(б)У», № 6, 1925, стор. 32.

⁷ Там же.

а й від сільського господарства, що життя селян близьке і зрозуміле робітникам.

На ряді ж селянських конференцій у тій чи іншій формі відчувались «ревнощі» села до міста. Селянські делегати говорили про те, що становище селянства в порівнянні з становищем робітничого класу гірше і вимагали для селянства всіх тих пільг, якими користувалися робітники. «Чому робітник працює 8 годин, а селянин 24 години?» «У місті — культура, а в селі — темрява», «Чому селянин, працюючи на націоналізованій землі, сплачує податок, а робітник, працюючи на націоналізованій фабриці, податків не платить?»¹ — найбільш типові запитання селян з цього приводу. Але так було далеко не всюди. У місцевостях, де селяни близько стикалися з робітничими масами, їх виступи й запитання носили зовсім інший характер: «чому не задовольняються, а скорочуються робітники на фабриках і заводах», «чому не знайдено збуту для вугілля, щоб не звільняти робітників Донбасу»². Приймаючи червоні прапори з рук робітників, які прибули з ближніх міст на селянські конференції, щоб вітати їх від імені робітничого класу, селянські делегати обіцяли високо тримати знамена й завжди йти в ногу з усіма робітниками³.

Делегати однієї з безпартійних конференцій у Катеринославській губернії писали в своїй резолюції: «Ленін вмер, і на обов'язку трудового селянства лежить виконати його заповіти, і особливо, найважливіший пункт його заповітів — тісніше укріпити змичку між селом і робітничим містом». Вони висловлювали тверду впевненість у тому, що «...справа трудящих, почата Леніном, буде до кінця доведена послідовницею ленінізму — Комуністичною партією»⁴.

* * *

Широкі районні безпартійні робітничі і селянські конференції, що проводилися на Україні в 1924—1925 рр., були одним із основних засобів безпосереднього спілкування партії з масами. Вони сприяли зростанню авторитету партії в очах робітників і селян, зміцненню змички між містом і селом, залученню мас до справи практичного будівництва соціалізму. Конференції давали партії можливість з участю представників мас підбити підсумки досягнутого, проаналізувати і встановити в межах кожного окремого району завдання дальшої роботи. Через них партія радилася з масами, зміцнювала з ними зв'язки, створювала навколо партійних і радянських органів безпартійний шар робітників і селян, який співчував їй і забезпечував справжній і міцний зв'язок партії з усім робітничим класом і селянством.

¹ ЦДАЖР УРСР, ф. 1, оп. 2, од. зб. 3956, арк. 99—143.

² Там же, од. зб. 4030, арк. 19—30.

³ Там же, од. зб. 3956, арк. 33.

⁴ Там же, од. зб. 2446, арк. 115.

ЗАХОДИ КОМУНІСТИЧНОЇ ПАРТІЇ УКРАЇНИ ЩОДО ЗАЛУЧЕННЯ ЖІНОК ДО УЧАСТІ В ПРОМИСЛОВОМУ ВИРОБНИЦТВІ (1926—1929 рр).

З. В. Мацина

Невід'ємною частиною завдань, які постали перед Радянською державою в перший період соціалістичної індустріалізації, було залучення жінок до участі в громадському виробництві. Практичне здійснення цієї соціально-економічної проблеми мало величезне значення. По-перше, незначна кількість жінок, зайнятих у виробництві, могла привести до скорочення пролетарського прошарку серед жіночих мас, затримати загальний розвиток їх політичної та трудової активності і в свою чергу завдати відчутної шкоди інтересам пролетарської держави; по-друге, здійснення соціалістичної індустріалізації вимагало напруження сил усього народу; по-третє, залучення жінок до громадсько-корисної праці було одним із найважливіших факторів утвердження рівності їх у соціалістичному суспільстві; по-четверте, об'єктивна загроза капіталістичної агресії вимагала підготовки значної кількості жіночої робітничої сили на випадок війни.

Рішення жіночого питання в нашій країні знайшло широке висвітлення в історико-партійній літературі. Написано монографії, дисертації, статті¹. Однак спеціальні дослідження діяльності Комуністичної партії України щодо залучення жінок до промислового виробництва в перші роки соціалістичної індустріалізації фактично відсутні. В замітці Л. Д. Вітрук «Участь жінок у промисловому будівництві на Україні 1926—1929 рр.»² показані виробничі успіхи багатьох чудових робітниць республіки. Але питання про конкретну діяльність Комуністичної партії України в галузі керівництва роботою серед жінок на виробництві тов. Вітрук не порушує. Тому в даній статті робиться спроба показати саме цю ланку багатогранної діяльності Компартії України.

¹ А. Д. Араловець. Жіноча праця в промисловості СРСР. М., 1954; В. Л. Білльшай. Рішення жіночого питання в СРСР, вид. 2, М., 1959; О. В. Омельченко. Боротьба Комуністичної партії Радянського Союзу в роки першої п'ятирічки (канд. дис. Харків — 1958 р.); О. Белінська. Комуністична партія України — організатор залучення робітниць до господарського і державного будівництва у будівничий період (1921—1925 рр.) — канд. дис. Київ, 1965 р., С. І. Фельгіна. Боротьба КПРС за залучення жінок села до колгоспного будівництва (1928—1932 рр.) — канд. дис. Л., 1955; Н. С. Осокіна. Боротьба КПРС за виховання та підготовку жіночих кадрів для соціалістичної промисловості в перші роки індустріалізації (1926—1929 рр.) — канд. дис. М., 1957; В. К. Бризгалова. Піднесення політичної активності робітниць у роки першої п'ятирічки. Зб. наукових праць (Дніпропетровський інженерно-будівельний інститут) вип. 17, 1961 р.

² Український історичний журнал, 1965 р., № 3, стор. 114—119.

Підсумки залучення жінок до громадського виробництва на Україні до кінця відбудовного періоду характеризувались такими даними. На початку 1925 р. в народному господарстві республіки працювало 216 908 жінок, тобто, 17,1% усіх працюючих¹. У промисловості УРСР працювало 64 466 робітниць². Але такий стан вважати задовільним було неможливо. Документальні дані свідчать, що частка жіночої праці в промисловості була дуже незначною — 11,2%, тимчасом як навіть у 1901 р. вона становила 13,1%, а в 1916 — 25,6%³. Дані по групах виробництва показують, що жіноча праця переважала у важкій промисловості. Це пояснювалось низькою кваліфікацією жінок-робітниць, внаслідок чого вони працювали переважно на підсобних роботах великих промислових підприємств.

На шляху залучення жінок до соціалістичного виробництва виникло чимало труднощів об'єктивного характеру. На Україні в той час ще мало були розвинуті ті галузі промисловості, в яких жіночу працю можна було найкраще застосовувати. Низька технічна оснащеність промисловості не дозволяла широко використовувати жіночу працю в усіх галузях промислового виробництва. Іншою серйозною трудностю було безробіття.

На 1 січня 1926 р. в республіці налічувалось 70 857 безробітних жінок, або 40,7% загальної кількості всіх безробітних⁴. Високий процент безробітних жінок пояснювався, головним чином, низькою кваліфікацією їх праці, або відсутністю її у більшості жінок. В цілому у всій промисловості жіноча кваліфікована праця становила тільки 3,5%, напівкваліфікована — 13,7%⁵. Крім цих об'єктивних труднощів, існували й труднощі суб'єктивного характеру. Деяка частина керівників підприємств та майстрів вважали жіночу працю неповноцінною, допускали переключення лінії партії щодо залучення жінок до промислового виробництва.

Подолати спадщину минулого у відношенні до жіночої праці в короткій строк було не легко, для цього потрібен був час. В період соціалістичної індустріалізації проблема залучення жінок до суспільного виробництва набула ще більшої актуальності.

Основні завдання партії щодо роботи серед трудівниць у перші роки соціалістичної індустріалізації накреслено в рішеннях XIV з'їзду ВКП(б). Дальший розвиток та конкретизацію ці завдання дістали в спеціальних постановах ЦК ВКП(б) з питань роботи партії серед жінок та в директивних листах жінвідділу ЦК ВКП(б). У постанові від 1 березня 1926 р. «Про чергові завдання партії щодо роботи серед робітниць та селянок» ЦК ВКП(б) підкреслив перші успіхи в закріпленні робітниць у виробництві, підвищення кваліфікації їх праці і вказав основні напрямки застосування жіночої праці в промисловості: 1) дальше використання жіночої праці в різних галузях промисловості; 2) вивчення таких можливостей у тих галузях промисловості, де жіноча праця раніш не застосовувалась; 3) підвищення кваліфікації робітниць; 4) вивчення причин жіночого безробіття та боротьба з ним; 5) поліпшення роботи комісій по жіночій праці; 6) поширення заходів, спрямованих на охорону жіночої праці та поліпшення побутового обслуговування робітниць⁶.

¹ «Известия ЦК КП(б)У» — орган ЦК Комуністичної партії України — 1927, № 6/7, стор. 38.

² Центральний державний архів Жовтневої революції і соціалістичного будівництва УРСР (далі: ЦДАЖР УРСР) — ф. 1, оп. 4, спр. 593, арк. 111.

³ ЦДАЖР УРСР, ф. 1, оп. 3, спр. 1606, арк. 63.

⁴ «Известия ЦК КП(б)У», 1927 р., ж. 6—7, стор. 32; ЦДАЖР УРСР, ф. 1, оп. 4, спр. 599, арк. 2; там же, ф. 1, оп. 3, спр. 1606, арк. 63.

⁵ ЦДАЖР УРСР, ф. 1, оп. 5, спр. 460, арк. 11 а, б.

⁶ Див. «КП України в резолюціях...», К., 1958, стор. 295.

Комуністична партія України, керуючись рішеннями ЦК ВКП(б), систематично займалась питаннями впровадження жіночої праці у промисловість. IX з'їзд КП(б)У України (грудень 1925 р.), накреслюючи чергові завдання промисловості, доручив ЦК розробити заходи щодо ширшого застосування праці жінок у виробництві.

На пленумах, засіданнях бюро і секретаріаті ЦК КП(б)У поряд з найважливішими проблемами розвитку народного господарства обговорювались та розроблялись питання партійного керівництва роботою серед жінок. Центральний комітет компартії України регулярно заслухував звіти жінвідділів, центральних та окружних організацій і установ про хід роботи серед жінок. У спеціальних директивах та постановках ЦК КП(б)У визначав завдання практичної роботи місцевих парторганізацій в цій галузі. Вивчення постанов пленумів і бюро ЦК КП(б)У показує, як старанно і детально обговорювала партія цю проблему, пов'язувала її здійснення з загальними політичними та економічними завданнями будівництва соціалізму, конкретно визначала завдання первинних парторганізацій.

Так, червневий (1926 р.) Пленум ЦК КП(б)У, обговорюючи питання профроботи серед робітниць, особливо підкреслив необхідність спрямувати її на дальше застосування жіночої праці в промисловості¹. Об'єднаний пленум ЦК і ЦКК КП(б)У (12—16 березня 1928 р.), ухвалюючи резолюцію на доповідь «Про завдання партроботи на виробництві», звернув особливу увагу партії на необхідність рішучого викорінення випадків ненормального ставлення до жінок на виробництві, яке було перешкодою на шляху закріплення жіночої праці в промисловості України. ЦК компартії України пропонував партійним організаціям систематично провадити роботу по залученню жінок до лав раціоналізаторів; добиватись зростання участі робітниць у виробничих нарадах та комісіях, постійно стежити за тим, щоб впровадження рацпропозицій не приводило до скорочення жіночої праці². З метою ширшого висвітлення цієї проблеми ЦК КП(б)У періодично обговорював питання жін-роботи на засіданнях оргбюро. Так, 3 травня 1928 р. оргбюро ЦК КП(б)У заслухало доповідь завідувачої центральним відділом по роботі серед робітниць і селянок О. Пілацької «Жіноча праця у виробництві України». Після детального обговорення питання ЦК КП(б)У запропонував Держплану, ВРНГ, Наркомату праці включити до п'ятирічного плану завдання всебічного впровадження жіночої праці в промисловість. Для планової підготовки кваліфікованих жінок-робітниць передбачалось значне збільшення набору дівчат до шкіл ФЗУ, урізноманітнення їх професій, створення на виробництві спеціальних технічних гуртків. Щоб значно зменшити безробіття серед жінок, ЦК КП(б)У вимагав створювати спеціальні жіночі трудові колективи безробітних³.

Повсякденне керівництво та контроль за роботою по залученню жінок до суспільного виробництва здійснювалось через Центральний відділ по роботі серед робітниць та селянок ЦК КП(б)У. В діяльності ЦВ ЦК КП(б)У одно з центральних місць посідала робота по втягненню жінок у промисловість. Питання ці всебічно обговорювались на засіданнях постійнодіючої наради при ЦВ. До її складу входили представники відділів ЦК КП(б)У і ЦК ЛКСМУ, ВУРПС, ВУКС Укржитспілки, Укрполітосвіти, Центральної комісії по жінпраці при Наркоматі праці,

¹ «Известия ЦК КП(б)У», 1926 р., № 6—7, стор. 47.

² ЦПА ІМЛ, ф. 17, оп. 26, спр. 16, арк. 118, 119.

³ ЦПА ІМЛ, ф. 17, оп. 26, спр. 20, арк. 156—158.

Наркомату здоров'я і жінвідділу Харківського окружкому КП(б)У. Постійна нарада Центрального відділу ЦК КП(б)У обговорювала звіти представників наркоматів, громадських установ, жінвідділів окружкомів партії, крупних підприємств про роботу серед жінок. Вивчення документів про роботу постійно діючої наради при жінвідділі ЦК КП(б)У (звіти, циркуляри, директивні листи, протоколи засідань постійної наради при ЦК і ін.) дає можливість судити про форми та методи її діяльності. Наприклад, за 1926—1927 рр. відбулося понад 30 нарад центрального жінвідділу, на яких було розглянуто 84 питання партійного керівництва роботою серед жінок. Постійна нарада вивчала та обговорювала методи масової роботи серед робітниць і дружин робітників, стан трудівниць у цукровій промисловості, заходи щодо залучення до раціоналізації виробництва, роботу ЛКСМУ серед дівчат та інші питання про поширення жіночої праці у виробництві. В результаті аналізу та критичного обговорення стану на місцях центрального жінвідділом було розроблено низку директивних і методичних вказівок (57), з них 20 щодо роботи партійних та професійних організацій серед жінок на виробництві. У вересні 1927 р. жінвідділ ЦК КП(б)У надіслав окружкомом партії циркуляр «Про залучення робітниць до раціоналізації виробництва та держaparату»¹. В цьому документі підкреслювалось, що раціоналізація виробництва прискорить зростання добробуту, дасть можливість поширити жіночу працю у виробництві, підвищити кваліфікацію робітниць, буде сприяти підвищенню продуктивності їх праці. Центральний жінвідділ пропонував партійним організаціям конкретні заходи щодо поширення участі жінок у раціоналізаторському русі: більше залучати жінок до виробничих комісій та нарад, уважно ставитись до раціоналізаторських пропозицій робітниць, ширше залучати жінок до технічних гуртків, пов'язувати роботу делегатських зборів з участю трудівниць у раціоналізації виробництва.

Так колективний орган — жінвідділ ЦК КП(б)У впроваджував конкретні заходи, спрямовані на дальше використання праці жінок у найважливішій галузі соціалістичного будівництва — в промисловому виробництві.

Питаннями застосування жіночої праці у виробництві постійно займались окружні комітети КП(б)У. Зміст планів роботи окружкомів показує, що вивчення та розробка питань партійного керівництва жінроботою були в центрі їх уваги². На конференціях, пленумах та засіданнях бюро окружних комітетів КП(б)У при обговоренні політичних і економічних проблем розглядались і питання залучення жінок до виробництва.

Аналіз стенограм партконференцій, протоколів засідань бюро окружкомів КП(б)У дозволяють також робити висновок про методи керівництва роботою серед робітниць і селянок, а саме: глибоке вивчення становища на місцях, принципова критика недоліків, конкретність прийнятих рішень.

Так, у 1928 р. бюро Миколаївського окружкому КП(б)У неодноразово обговорювало питання боротьби з загрозливо стійким в окрузі

¹ Див. «Известия ЦК КП(б)У», 1927, № 2, стор. 9; № 5, стор. 11; № 6/7, стор. 35; ОПА, ф. 7, оп. 1, спр. 1564, л. 35.

² Наприклад, Одеський окружком партії на I півріччя 1928 р. запланував розглянути на засіданнях бюро та секретаріаті 8 питань щодо роботи серед жінок, в тому числі питання про участь жінок в раціоналізації виробництва, про виконання рішень жінвідділу ЦК і окружкому КП(б)У про впровадження жіночої праці в виробництво — ОПА, ф. 7, оп. 1, спр. 1581, арк. 42.

жіночим безробіттям¹. Внаслідок цього окружком партії запропонував невідкладні заходи: 1) комуністи біржі праці зобов'язані рішучіше посылати на постійну роботу безробітних жінок, в першу чергу одиноких матерів; 2) окружна рада профспілок повинна зайняти рішучішу лінію по впровадженню жіночої праці в виробництво; 3) партійним організаціям посилити роз'яснення серед робітників необхідності ширшого використання праці жінок; 4) окрвиконком повинен влаштувати майстерні, де б робітниці-підлітки набували виробничої кваліфікації; 5) партійним та профспілковим організаціям значно поліпшити культурно-побутове обслуговування безробітних².

Велика практична робота серед жінок здійснювалась первинними партійними організаціями. Питання про працю жінок ставилось на відкритих партійних та загальних зборах, включались у план роботи делегатських зборів. У виступах жінки обговорювали найважливіші проблеми соціалістичної індустріалізації, визначали конкретні завдання своїх колективів, піддавали гострій критиці діяльність окремих керівників підприємств та майстрів, які порушували лінію партії щодо впровадження жіночої праці в суспільне виробництво³. Робітниці вносили конкретні пропозиції, спрямовані на поліпшення умов жіночої праці. Так, у рішенні делегатських зборів (м. Миколаїв) від 30 серпня 1929 р. було записано: «в період соціалістичної індустріалізації, коли вся увага зосереджена на реконструкції народного господарства, коли питання загрози війни з боку капіталістичних країн стало особливо гостро, делегатки повинні взяти активну участь у розвитку виробництва»⁴. Збори зобов'язали кожен делегатку підвищувати свій культурно-технічний рівень, брати активну участь у роботі виробничих нарад, зміцнювати трудову дисципліну, всіляко боротись за підвищення продуктивності праці. Робітниці вирішили створити жіночу зразкову бригаду. У соціалістичному змаганні в 1929 р. ця бригада посіла перше місце⁵.

Проблемою широкого застосування жіночої праці у виробництві займалися спеціальні комісії. В грудні 1926 р. при Наркомпраці УРСР була створена Центральна комісія по вивченню та поліпшенню умов жіночої праці. Такі ж комісії працювали при виконкомах Рад. Вони слідували за набором, підготовкою та перепідготовкою жінок-робітниць, за виконанням законодавства про жіночу працю. На пленумах і президіях комісій розглядалися підсумки обслідування підприємств і вносились пропозиції, обов'язкові для виконання. Наприклад, комісія по жінпраці Миколаївського окрвиконкому протягом 1926 р. двічі заслухувала звіти про профзахворювання і заходи поліпшення умов праці жінок на заводах. Президія комісії чітко визначила ті ділянки виробництва, де може використовуватись жіноча праця; завкомом було за-

¹ В 1926 р. в Миколаєві налічувалось 3659 безробітних жінок, в 1928 р. кількість їх практично не скоротилась (3628 жінок). Серед безробітних жінок переважали одинокі матері, які не мали ніякої кваліфікації, значну кількість становили дівчата-підлітки. Не одержавши протягом декількох місяців роботи деяка частка з них ішла на вулиці, перетворюючись на повій. Становище погіршувалось ще й тим, що на окремих підприємствах Миколаєва адміністрація явно вороже ставилась до використання жіночої праці в виробництві (ПАМО, ф. 1, оп. 1, спр. 2018, № 41; ГАМО, ф. 161, оп. 1, спр. 478, № 24).

² ПАМО, ф. 1, оп. 1, спр. 2019, арк. 41.

³ Партійний архів Одеського обкому КП України (далі: ОПА), ф. 7, оп. 1, спр. 976, арк. 1, 982; ПАМО, ф. 1, оп. 1, спр. 1976, арк. 5; Известия ЦК КП(б)У», 1927, № 2, ф. 1; газ. «Харьковский пролетарий», 23 лютого 1926 р.

⁴ ЦАМО, ф. 1, оп. 1, спр. 2036, арк. 11.

⁵ ЦАМО, ф. 1, оп. 1, спр. 2036, арк. 4.

пропоновано слідкувати за привильністю заповнення місць, заброньованих для дівчат, і створювати для робітниць технічні гуртки¹.

Комісія Одеського окружкому по жінпраці обслідувала роботу біржі праці в 1928 р. і відмітила зростання жіночого безробіття (1927 р. — 17 985 жінок, в 1928 р. — 18 188), з них 10% кваліфікованих, 30% — напівкваліфікованих, 60% — некваліфікованих. Заходи по боротьбі з жіночим безробіттям були вкрай недостатніми. Комісія запропонувала збільшити кількість жінок, яких направляли на громадську роботу до 30%; влаштувати для жінок спеціальні курси по металообробці для того, щоб потім направити на постійну роботу на заводи. Пропозиції комісії були виконані біржею праці².

Одним з найважливіших заходів щодо залучення жінок до виробництва і боротьби з жіночим безробіттям було підвищення кваліфікації жіночої праці.

З метою підвищення кваліфікації робочої сили на підприємствах республіки періодично утворювались короткострокові (тримісячні, річні та ін.) профтехнічні курси. Значну частину слухачів цих курсів становили жінки. На Одеській джутовій фабриці на профтехнічних курсах навчалось 34,2% дівчат, на Петровському руднику в школі гіпромуча — 17%³. За 1928 р. на Україні тільки через профтехнічні курси підвищило свою кваліфікацію 2 324 робітниць⁴.

Другою важливою формою підготовки кваліфікованих робітниць було навчання дівчат у школах ФЗУ, профшколах і вузах. З року в рік кількість дівчат, прийнятих до шкіл ФЗУ, збільшувалась. Наприклад, за 1926 і 1927 роки вона зросла в ФЗУ цукрової, керамічної та поліграфічної промисловості з 16% до 18,8%. В профшколах загальна кількість дівчат за цей же період зросла в 18,4 до 19,3%.

На підприємствах провадилось індивідуальне та бригадне навчання трудівниць, їх висували на роботу, яка вимагала вищої кваліфікації. Так, на Дніпропетровському заводі ім. Петровського в 1924 р. було тільки 14 кваліфікованих робітниць (2% жінок заводу), до 1927 р. кількість їх зросла до 200, тобто досягла 15% кількості працюючих жінок⁵. На Харківському паровозобудівному заводі в 1925 р. мали кваліфікацію лише 47 робітниць, а в 1927 р. їх налічувалось уже 113, на Харківському заводі ВЕК кількість кваліфікованих робітниць за той же час зросла з 160 до 266⁶.

На кваліфіковані роботи жінки висувались і в тих галузях виробництва, де раніш жіноча праця зовсім не застосовувалась, або застосовувалась тільки на чорній роботі. На рудниках Запоріжжя, наприклад, жінки працювали в основному на митті та сортуванні руди в дуже тяжких умовах. І ось тільки за 1926 р. на кваліфіковану роботу було висунуто 97 робітниць⁷. На Київському кабельному заводі 18% працюючих жінок мали кваліфікацію найвищого розряду⁸. Підвищення кваліфікації жіночої праці проходило успішно в найважливіших галузях промисловості. На металургійних підприємствах таких промислових округів, як Харківський, Луганський, Дніпропетровський процент кваліфіко-

¹ ПАМО, ф. 1, оп. 1, спр. 478, арк. 95; там же, спр. 1972, арк. 43, спр. 2006, арк. 13.

² ОПА, ф. 959, оп. 1, спр. 745, арк. 20.

³ ЦДАЖР УРСР, ф. 1, оп. 4, спр. 599, арк. 4 аб.

⁴ Там же, спр. 493, арк. 84 аб.

⁵ Там же, спр. 599, арк. 3.

⁶ ЦДАЖР УРСР, ф. 1, оп. 4, спр. 599, арк. 3.

⁷ «Комунарка України», 1927 р., № 3, стор. 9.

⁸ Газ. «Київський пролетар», 1926, 7 березня.

ваної робочої сили був значно вищим від загального рівня кваліфікованої жіночої праці на Україні¹. У боротьбі за підвищення своєї кваліфікації тисячі трудівниць добивались значних успіхів. Наприклад, Маруся Лучкіна 16-річною дівчиною прийшла на Дніпропетровський завод ім. Петровського. Три роки працювала вона підсобницею. На кладку нової домни молоду робітницю не пускали («зіпсує, мовляв, баба»). Але Лучкіна вперто стояла на своєму. Під час перерв, після зміни вона сама наполегливо і сумлінно вчилась класти цеглу. Майстер визнав її роботу відмінною. І ось Маруся Лучкіна разом із старшими робітниками вже закладає форсунок домни. Дальші зусилля в роботі привели т. Лучкіну на посаду помічника машиніста². Подібних прикладів можна було б навести безліч.

Підвищення культурно-технічного рівня робітниць провадилось також шляхом висування їх на більш кваліфіковану роботу. Робітницівисуванки в більшості випадків з роботою справлялись успішно. Зразкову працю жінок-висуванок відзначали, наприклад, Всеукраїнський комітет профспілок текстильників, Донецький, Петровський, Макіївський рудкоми, завкоми Харківського канатного заводу, фабзавкоми одеських фабрик та заводів³.

Кращим робітницям Миколаєва комуністи М. Максименко і Є. Призенко вміли поєднувати виробництво з громадською діяльністю і були висунуті на керівну роботу серед жінок⁴.

Виробничі колективи промислових підприємств виявляли високе довір'я кращим робітницям, обираючи їх до вищих державних органів. Членами ВУЦВКУ XI скликання були обрані робітниця Щербина Г. С. — член ЛКСМУ, пресувальниця цегельного заводу № 1 (Артемівський округ); Ліс Г. А. — панчішниця Київської трикотажної фабрики; Костіна З. М. — член партії, бракувальниця заводу Луганська; Скляренко О. Н. — член партії, шпульниця Одеської трикотажної фабрики; Опанасенко Л. М. — заготівниця взуттєвої фабрики м. Києва; Полонська О. Д. — набивниця Кременчуцької тютюнової фабрики⁵.

Таким чином, Комуністична партія України, від Центрального комітету до первинних парторганізацій, здійснювала всебічне керівництво процесом залучення жінок республіки до суспільного виробництва. Внаслідок цієї роботи з року в рік зростала кількість жінок-робітниць: в 1925 — 216 908, в 1926 — 280 104, в 1927 — 310 063, в 1928 — 315 861⁶. Зростало також використання жіночої праці в промисловості: 1926 р. — 87 435, 1927 р. — 100 098, 1928 — 100 954 жінки⁷. Промислова група робітниць була однією з найбільш численних, становлячи (в 1928 р.) третину всіх працюючих жінок⁸...

Так, в результаті багатогранної діяльності Комуністичної партії України сотні тисяч радянських трудівниць вливались в лави активних будівників соціалізму.

¹ ЦДАЖР СРСР, ф. 5451, оп. 11, спр. 59, арк. 7.

² «Комунарка України», 1926, № 6, стор. 2.

³ ЦДАЖР УРСР, ф. 1, оп. 4, спр. 599, арк. 9.

⁴ ПАМО, ф. 1, оп. 1, спр. 2041, арк. 70; Державний архів Миколаївської обл., ф. 161, оп. 1, спр. 632, арк. 191.

⁵ ЦДАЖР УРСР, ф. 1, оп. 5, спр. 179, арк. 136—138, 138 аб., 139, 141 аб.

⁶ Там же.

⁷ Там же.

⁸ Там же.